

Kedves Munkatársaink!

Karácsonyra fogadjátok szeretettel különszámunkat...

Békés, szép karácsonyt és boldog újévet kívánunk mindenkinek!

karácsony

**Lev Tolsztoj:
Gyónás
(Eszmefuttatás az élet értelméről...)**

Bevezetés egy kiadatlan műhöz

1.

Engem a pravoszláv keresztény hitre kereszteltek, és abban neveltek fel. Arra oktattak gyermekkoromtól fogva, serdülő és ifjúkoromban is. De amikor tizennyolc éves fejjel kikerültem az egyetem második évfolyamáról, nem hittem többé semmiben abból, amire tanítottak.

Bizonyos emlékek alapján ítélve - én sohase hittem komolyan, csak bizalommal voltam az iránt, amire tanítottak, és az iránt, amit előttem a felnőttek vallottak; de ez a bizalom is nagyon ingatag volt.

Emlékszem, hogy amikor tizenegy éves voltam, egy fiú, a rég meghalt Vologyenyka M., aki gimnáziumba járt, egy vasárnap hozzánk ellátogatva, a legfrissebb újságként közölte velünk a gimnáziumban tett felfedezését. Ez a felfedezés abban állt, hogy nincs Isten, és hogy mindaz, amire bennünket tanítanak, merő kitalálás (ez 1838-ban történt). Emlékszem, hogy bátyáim érdeklődését nagyon felkeltette ez az újság, és engem is meghívtak tanácskozni. Arra is emlékszem, hogy mindnyájan igen felélénkültünk, és ezt a hírt fölöttébb érdekesnek és nagyon is lehetségesnek tartottuk.

Még arra is emlékszem, hogy amikor Dmitrij bátyám egyetemi hallgató korában a rá jellemző szenvedélyességgel átadta magát a hitnek, és azon túl eljárt minden misére, böjtölt, tiszta és erkölcsös életet élt - mi valamennyien, még az idősebbek is, állandóan kinevettük, és valami okból Noénak csúfoltuk. Emlékszem, hogy Muszin-Puskin, aki akkor a kazanyi egyetem kurátora volt, egyszer, amikor meghívott bennünket táncolni, szabadkozó bátyámat gunyorosan azzal igyekezett rábeszélni, hogy Dávid is táncolt a frigyláda előtt.

Én akkoriban rokonszenveztem a felnőtteknek efféle tréfáival, és azt a következtetést vontam le belőlük, hogy kell ugyan katekizmust tanulni, kell templomba járni, de azért nem kell túl komolyan venni az egészet. Még arra is emlékszem, hogy egészen fiatal fejjel olvastam Voltaire-t, és gúnyolódása egy csöppet se háborított fel, sőt módfelett mulattatott.

A hittől való elszakadás úgy következett be nálam, ahogy a hasonló képzettséggel rendelkező embereknél be szokott következni, régebben is, most is. Ez, úgy vélem, a legtöbb esetben ekképpen történik: az emberek úgy élnek, ahogy a többiek, a többiek pedig olyan elvek szerint élnek, amelyeknek semmi közük sincs a valláshoz, sőt többnyire ellentétben állnak vele; a vallás nem vesz részt az életben: sem a másokkal való érintkezésben nem akadunk össze, sem a saját életünkben nem kell számot

vetnünk vele soha, a hitet valahol az élettől távol, attól teljesen függetlenül valljuk. Ha mégis találkozunk a hittel - akkor csakis, mint külső, az élettől különálló jelenséggel akadunk össze vele...

Egy-egy ember élete, cselekedetei alapján sem most, sem akkor nem lehetett megállapítani, hogy az illető hívő-e vagy sem. Ha van különbség azok között, akik nyíltan vallják a pravoszláv hitet, és azok között, akik tagadják, akkor az nem az előbbiekre javára szól...

A Pravoszlávia nyílt megvallása és hirdetése, miként manapság, akkoriban is többnyire buta, kegyetlen, erkölcstelen és önmagukat nagyon fontosnak tartó emberek közt fordult elő.

Eszesség, becsületesség, egyenesség, jólelkűség és erkölcsösség pedig legtöbbször olyan embereknél volt tapasztalható; akik hitetleneknek vallották magukat.

Az iskolában katekizmust tanítanak, és templomba küldik a tanulókat, a hivatalnokoktól igazolást követelnek arról, hogy áldoztak. De a mi körünkhez tartozó ember, aki nem tanul többé, és nincs állami szolgálatban, most is, régen pedig még inkább így volt, évtizedeket leélhet anélkül, hogy egyszer is eszébe jutott volna: keresztények között él, ő maga is a keresztény pravoszláv vallás hívének számít.

Úgyhogy a bizalomból elfogadott és külső nyomással fenntartott hit apránként szétfoszlik a vele ellentétes, ismeretek és élettapasztalatok hatására, és az ember - nagyon gyakran - még sokáig azt képzei, hogy épségben megmaradt benne a gyermekkor óta belenevelt hit, holott annak már régóta nyoma sincs.

"Sz" egy eszes és egyenes ember, elmondta nekem, hogyan szűnt meg hinni. Egyszer, immár huszonhat éves korában, egy vadászat alkalmával az éji szálláson este, gyermekkor óta belerögződött szokásból, letérdelt imádkozni. Bátyja, aki vele volt a vadászaton, a szénában feküdt, és nézte őt. Amikor befejezte, és már-már lefeküdt, a bátyja így szólt: "Hát te még mindig csinálod ezt?" Egy szóval se mondtak többet egymásnak, de "Sz" attól a naptól fogva nem térdelt le többé imádkozni, és azon túl nem járt templomba. És immár harminc éve nem jár templomba, nem áldozik, nem is imádkozik. Nem azért, mintha ismerte volna bátyja meggyőzését, és csatlakozott volna hozzá, nem is azért, mintha elhatározott volna magában valamit, hanem csupán azért, mert amit a bátyja mondott, mintegy lökés volt annak a falnak, amely már-már összeomlott tulajdon súlyától. Az a néhány szó rávilágított, arra hogy ott, ahol ő hitet vélt, már régóta nincs semmi, és hogy ezért azok a szavak, amelyeket kiejt, meg az imádkozás alatt végzett keresztvetések és leborulások teljesen értelmetlen dolgok. Miután átlátta értelmetlenségüket, nem tudta tovább csinálni őket.

Így volt, és azt hiszem, így van ez most is az emberek óriási többségével. A mienkhez hasonló műveltségű emberekről, az önmagukkal szemben őszinte emberekről beszélek és nem azokról, akik magát a hit tárgyát holmi mulandó célok elérésének eszközévé teszik. (Ezek az emberek a legtörőlmetszettebb hitetlenek, mert ha a hit az ő számukra csak holmi világi célok elérésének eszköze, akkor az nyilvánvalóan nem hit.) A mienkhez hasonló képzettségű emberek vannak abban a helyzetben, hogy a tudás és az élet fénye szétolvasztotta a mesterséges építményt, s ők vagy már észrevették ezt, és szabaddá tették a helyét, vagy pedig még nem vették észre.

A gyermekkoromban belém nevelt vallásosság belőlem is ugyanúgy tűnt el, mint másokból, azzal a különbséggel, hogy mivel én már nagyon korán sokat olvastam és

gondolkoztam, az én hittagadásom nagyon korán tudatossá vált. Én már tizenhat éves koromban abba hagytam az imádkozást, és a magam jószántából nem böjtöltem többé, és nem jártam templomba. Nem hittem többé abban, amit gyermekkoromban belém neveltek, de hittem valamiben. Azt, hogy miben hiszek, sehogy se tudtam volna megmondani. Hittem én Istenben is, vagy helyesebben nem tagadtam Isten létét, de hogy milyen istenét, azt nem tudtam volna megmondani. Nem tagadtam én Krisztust sem, a tanítását sem, de hogy miben is áll ez a tanítás, azt szintén nem tudtam volna megmondani.

Most, ha visszagondolok arra az időre, világosan látom, hogy az én hitem - az, ami az állati ösztönökön kívül az életemet mozgatta -, az én egyetlen igazi hitem, abban az időben a tökéletesedésbe vetett hit volt. De hogy mi is a tökéletesedés, és mi a célja, nem tudtam volna megmondani.

Igyekeztem tökéletesíteni magamat szellemileg - tanultam mindent, amit csak tanulhattam, és amire ösztönzött az élet, igyekeztem tökéletesíteni akaratomat - szabályokat állítottam össze magamnak, és azokat iparkodtam megtartani, tökéletesítettem magamat testileg, mindenféle gyakorlattal edzettem erőmet, csiszoltam ügyességemet, és mindenféle nélkülözésekkel igyekeztem rászoktatni magam a kitartásra és a türelemre. És én mindezt tökéletesedésnek tartottam. Az egésznek a kezdete természetesen az erkölcsi tökéletesedés volt, de azt nemsokára felváltotta a tökéletesedés általában, vagyis nem az a vágy, hogy különb legyek önmagam vagy az Isten előtt, hanem az a vágy, hogy különb legyek más emberek előtt. Majd ezt a törekvésemet - hogy különb legyek más emberek előtt -, nagyon hamar felváltotta az a vágy, hogy erősebb, vagyis híresebb, tekintélyesebb, gazdagabb legyek másoknál.

2.

Egyszer majd elmondom életemnek - ifjúságom e tíz esztendejének részint megható, részint tanulságos - történetét. Azt hiszem, hogy sokan, nagyon sokan érezték ugyanezt. Szívvel-lélekkel jó szerettem volna lenni, de fiatal ember voltam, szenvedélyeim voltak, és egyedül, teljesen egyedül éltem, amikor a jót kerestem. Valahányszor megpróbáltam kifejezni azt, ami legbensőbb vágyam volt - hogy erkölcsileg jó akarok lenni -, megvetésre és gúnyra találtam, de mihelyt átadtam magam az alantas szenvedélyeknek, mindjárt megdicsértek, sőt ösztönöztek is.

Nagyravágyás, hatalomvágy, kapzsiság, bujaság, büszkeség, harag, bosszú - ezt mind-mind becsülték. Amikor átadtam magam e szenvedélyeknek, olyan lettem, mint egy felnőtt, és éreztem, hogy meg vannak elégedve velem. Egy jószágos nagynéném, a legtisztább teremtés - akivel egy fedél alatt laktam -, mindig azt mondta, hogy semmit se kíván nekem annyira, mint azt, hogy viszonyom legyen egy férjes asszonnyal: "Rien ne forme un jeune homme, comme une liaison avec une femme comme il faut", ("Egy fiatal embert semmi sem formál úgy, mint egy férjes asszonnyal folytatott viszony"), s még egy másik boldogságot kívánt nekem - azt, hogy szárnysegéd legyek, lehetőleg az uralkodó mellett, és még a legeslegnagyobb boldogságot is - azt, hogy nagyon gazdag lányt vegyek feleségül, és hogy a házasság révén a lehető legtöbb rabszolgám legyen.

Nem tudok iszonyat és szívfájdalom nélkül visszagondolni azokra az évekre. Embereket öltem háborúban, másokat párbajra hívtam ki, hogy megöljem őket, kártyán

vesztettem el, feléltem a parasztok munkájának gyümölcsét, megkínóztattam őket, magukat, bujálkodtam, alakoskodtam. Hazugság, lopás, mindenféle fajta házasságtörés, korhelykedés, erőszakoskodás, gyilkosság . . .

Nem volt olyan bűn, amelyet el ne követtem volna, és mindezekért dicsértek és viszonylag erkölcsös embernek tartottak, sőt a velem egykorúak most is annak tartanak.

Így éltem tíz esztendeig.

Akkoriban kezdtem írni, merő hiúságból, kapzsiságból és büszkeségből. Irományaimban ugyanazt csináltam, amit az életben. Avégett, hogy hírnévre meg pénzre tegyek szert - hisz ezért írtam -, el kellett rejteni a jót, és fitogtatni kellett a rosszat. Így is cselekedtem. Hányszor iparkodtam irományaimban ügyesen a közömbösség, sőt a gunyorosság álarca alá rejteni azokat a jóra irányuló törekvéseimet, amelyek életem értelmét alkották. És sikerült is: dicsérettel emlegettek.

Huszonhat éves koromban, a háború után Pétervárra mentem, és ott írókkal kerültem kapcsolatba. Úgy fogadtak, mint közjük tartozót, hízelegtek nekem. És jóformán észre se vettem, ahogy bennem is gyökeret ver azoknak az embereknek kasztszellemeű írói életfelfogása, akikkel kapcsolatban voltam, és immár teljesen el is feledtették velem minden olyan régebbi kísérletemet, hogy jobb legyek. Ez a felfogás olyan elméletet adott életem erkölcsi lazasága alá, amely annak igazolása volt.

Ezeknek az embereknek, íróársaimnak életfelfogása abban állt, hogy az élet általában fejlődik, és hogy ebben a fejlődésben mi, a gondolat emberei játsszuk a főszerepet, és még a gondolat emberei közül is a mi hatásunk - művészeké, íróké - a legerősebb. A mi hivatásunk az, hogy tanítsuk az embereket. Avégett pedig, hogy fel ne tegyük magunknak ezt a kikívánkozó kérdést: mit tudok én, és mit tanítsak - ez az elmélet kifejtette: ezt nem is kell tudnunk, mert hisz a művész és a költő öntudatlanul tanít. Engem csodálatos művésznek és költőnek tartottak, így hát nekem nagyon könnyű volt magamévá tennem ezt az elméletet. Én - a művész, a költő, írtam, tanítottam, magam se tudom, mit. Nekem ezért jó pénzt fizettek, úgyszólván volt kitűnő koszt, lakás, társaság, voltak nők, volt dicsőség. . . Nyilván nagyon jó volt mindaz, amit tanítottam... Ez a költészet, jelentőségébe és az élet fejlődésébe vetett hit valóságos vallás volt, és én egyik papja voltam.

E vallás papjának lenni igen előnyös volt és kellemes. Így hát én sokáig éltem ebben a vallásban, és nem kételkedtem igazságában. De ennek az életmódnak a második, kivált pedig a harmadik évében kételkedni kezdtem e hit csalhatatlanságában, és vizsgálgatni kezdtem. Kételkedésem első oka az volt, hogy észrevettem e vallás papjai nem mind értenek egyet. Némelyek azt mondták: mi vagyunk a legjobb és leghasznosabb tanítók, mi azt tanítjuk, amit kell, s a többiek hamis tanokat hirdetnek. Mások meg azt mondták: nem, mi vagyunk az igaz mesterek, és ti hirdettek hamis tanokat. És vitatkoztak, veszekedtek, szidták, becsapták egymást, szélhámoskodtak egymással szemben. Ezen kívül voltak ezek közt az emberek közt, akik nem is törődtek azzal, hogy kinek van igaza, kinek nincs, hanem csakis a maguk önző céljait iparkodtak elérni ennek a mi tevékenységünknek a segítségével. Mindez arra késztetett, hogy kételkedjek hitünk igazságában.

Ezenkívül, miután már nem hittem többé magának az írói vallásnak az igazságában, figyelmesebben szemügyre vettem a papjait, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy e

vallásnak a papjai, az írók, csaknem valamennyien erkölcstelen emberek, többségükben hitvány, jellemtelen emberek, sokkal alávalóbbak azoknál, akikkel régebbi züllött életem és katonáskodásom idején találkoztam, de annyira magabiztosak és önelégültek, amennyire csak az egészen szent emberek lehetnek elégedettek, vagy az olyanok, akik nem is tudják, mi a szentség. Megundorodtam az emberektől, megundorodtam magamtól is, és most már biztosan tudtam, hogy ez a vallás - csalás!

De az a furcsa, hogy bár e vallás egész hamisságát hamar átláttam és meg is tagadtam, arról a rangról - a művész, a költő, a tanító rangjáról -, amelyet ezek az emberek adtak nekem, nem mondtam le. Naivan azt képzeltem, hogy én, költő, művész vagyok, és hogy képes vagyok tanítani mindenkit, noha magam se tudom, mit tanítok. És így is cselekedtem.

Az ezekkel az emberekkel való érintkezés új hibával fertőzött meg, kórossá burjánzott büszkeséggel és azzal a rögeszmével, hogy hivatásom tanítani az embereket, bár magam se tudom mire.

Most, valahányszor, eszembe jut az az idő, az akkori hangulatom és azoknak az embereknek a hangulata, (olyanok egyébként most is ezrével vannak), sajnálat, borzalom kél bennem, és nevetgetném támad egyszerre, ugyanaz az érzés fog el, amilyet az örültekházában tapasztal az ember.

Mi akkor mindnyájan szentül hittük, hogy nekünk beszélünk és beszélünk, írunk, publikálunk kell, mégpedig minél hamarabb és minél többet, mert mindez szükséges az emberiség boldogulásához, s mi ezren és ezren, egymást szidva, ócsárolva, egyre írtunk és publikáltunk, hogy tanítsunk másokat. És ügyet se vetve arra, hogy semmit se tudunk, hogy az élet legegyszerűbb kérdésére: mi a jó, mi a rossz, nem tudunk mit válaszolni, egymásra oda se figyelve, mindnyájan egyszerre beszéltünk, néha elnéző volt egyikünk a másik iránt, sőt dicsérgette is, hogy az is elnéző legyen, és viszonzza a dicséretet, néha pedig ingerülten igyekeztünk túlkiabálni egymást, pontosan úgy, mint az örültekházában...

Ezer meg ezer munkás éjjel-nappal végkimerülésig dolgozott, szedett, nyomott millió és millió szót, a posta széthordta egész Oroszországban, mi meg egyre többet és többet tanítottunk, tanítottunk és tanítottunk, és sehogy se győztünk mindent megtanítani, és mindnyájan mérgeleltünk, hogy kevesen hallgatnak ránk. Furcsa, de most már értem. Az igazi, a legbensőbb elgondolásunk az volt, hogy minél több pénzt és dicséretet akarunk kapni. E cél elérése végett semmi mást nem tudtunk csinálni, mint könyveket meg újságcikkeket írni. Így hát ezt csináltuk. Ám ahhoz, hogy ilyen módfelett haszontalan dolgot műveljünk, - és mégis szentül higgyük mi nagyon fontos emberek vagyunk - szükségünk volt még egy megfontolásra, amely igazolja tevékenységünket. Ezért a következőket eszeltük ki: mindennek, ami létezik van értelme. És minden, ami létezik, állandóan fejlődik. Mégpedig a felvilágosodás segítségével fejlődik. A felvilágosultság fokmérője pedig a könyvek, az újságok elterjedtsége. Nekünk azért fizetnek pénzt, és minket azért tisztelnek, mert könyveket, újságokat írunk, tehát mi a lehető leghasznosabb és legjobb emberek vagyunk.

Ez az elmélet nagyon jó lett volna, ha mindnyájan egyetértettünk volna. De mivel minden egyes gondolatra, melyet az egyikünk kimondott, mindig megjelent egy homlokegyenest ellenkező gondolat, amelyet valaki más nyilvánított ki - ennek arra kellett volna készítenie bennünket, hogy észre térjünk. Ámde mi erre ügyet se

vetettünk. Pénzt kaptunk, a híveink dicsértek bennünket - így hát mindnyájan úgy véltük, hogy nekünk van igazunk.

Most már világosan látom, hogy semmi különbség se volt köztünk meg az örültekháza közt, de akkor csak homályosan sejtettem ezt, és mint minden örült - saját magamon kívül mindenkit örültnek tartottam.

3.

Így, ennek az örültségnek megszállottjaként, éltem még hat esztendőn át, a házasságomig. Ez alatt az idő alatt külföldön jártam. Az Európában töltött hónapok, a haladó szellemű, művelt európaiakkal való kapcsolataim még jobban megerősítettek az általános tökéletesedésbe vetett hitemben, amely éltetett, mert ugyanezt a hitet találtam meg öbennük is. Ez a hit azt a formát öltötte bennem, amelyet korunk művelt embereinek többségében szokott ölteni. Ezt a hitet a "haladás" szó fejezte ki. Akkoriban még azt hittem, hogy ez a szó jelent valamit. Akkor még nem értettem, hogy ha én - akit mint minden élő embert, gyötör a kérdés, hogyan éljek derekabbul - azt válaszolom: a haladásnak megfelelően kell élni, akkor teljesen ugyanazt mondom, amit a csónakban ülő, hullámok és szél sodorta ember válaszol a számára legfőbb, sőt egyetlen kérdésre: "Merre tartsak?" - ha nem a kérdésre felel, hanem azt mondja: "Víz az ár valahová".

Akkor ezt nem vettem észre. De ha az eszem nem is, az érzéseim fel-fellázadtak ez ellen a korunkban egészen általános babona ellen, amellyel az emberek elleplezik maguk elöl, hogy nem értik az életet. Így például párizsi tartózkodásom alatt egy kivégzés látványa leleplezte haladás-babonám egész ingatagságát. Amikor láttam, hogy a fej elválik a testtől, és hallottam, ahogy ez is, az is külön belekoppan a lábába, ráébredtem - nem az eszemmel, hanem egész lényemmel-, hogy semmiféle, a létező világ ésszerűségéről és a haladásról szóló elmélet nem igazolhatja ezt a cselekedetet, és ha a világ teremtése óta létezett emberek bármiféle elmélet alapján úgy találnák, hogy ez szükséges, én tudom, hogy ez nem szükséges, hogy ez rossz, és hogy éppen ezért azt, mi a jó és mi a szükséges, nem az dönti el, amit az emberek mondanak vagy cselekszenek, nem is a haladás, hanem én - a szívemmel. A másik eset, amely rádöbentett, hogy az élethez nem elegendő a haladás babonája, a bátyám halála volt. Ez az okos, jó, komoly ember fiatalon megbetegedett, több mint egy évig szenvedett, nagy kínok között meghalt, úgy, hogy nem értette, miért élt, és még kevésbé értette, miért hal meg. Semmiféle elmélet nem tudott válaszolni erre a kérdésre se nekem, se neki, mialatt kínok között lassan haldoklott.

De ezek a kétségnek csupán ritka esetei voltak, én voltaképpen továbbra is vallottam a haladásba vetett hitet. "Minden fejlődik, én is fejlődök, azt pedig, hogy miért fejlődök mindenkivel együtt - majd meglátjuk." Akkoriban így fogalmazhattam volna meg ezt a hitemet.

Amikor külföldről hazatértem, falun telepedtem le, és kedvtelésből falusi iskolákkal kezdtem foglalkozni. Ez a foglalkozás különösen tetszett nekem, mert mentes volt attól a számomra immár nyilvánvaló hazugságtól, amely már szúrta a szememet az irodalmi-tanítói tevékenységben. Ezúttal is a haladás nevében tevékenykedtem, de már kritikus szemmel néztem magát a haladást. Azt mondtam magamnak, hogy a haladás - bizonyos jelenségeiben - nem helyesen ment végbe, és hogy ezért teljesen fesztelenül kell bánni

a primitív emberekkel, a parasztyerekeknek lehetővé kell tenni, hogy a haladásnak azt az útját válasszák, amelyiket akarják.

Voltaképpen egy és ugyanazon megoldhatatlan feladat körül forogtam, amely abban állt, hogy tanítsak, bár magam se tudom, hogy mit. Az irodalmi tevékenység magasabb szféráiban világos volt előttem, hogy nem taníthat az ember, ha maga se tudja, mit tanítson, ott láttam, hogy mindenki mást és mást tanít, és e tanítók az egymás közti vitával csak tudatlanságukat leplezik önmaguk előtt, itt, a parasztyermekek között pedig azt gondoltam, ezt a nehézséget azzal lehet megkerülni, hogy a gyermekekre bízom, mit akarnak tanulni. Most visszagondolnom is nevetséges arra, hogyan köntörfalaztam, hogy kielégítsem szenvedélyes vágyamat, a tanítást, noha lelkem mélyén nagyon jól tudtam, hogy nem taníthatok semmi olyat, ami szükséges, mert magam se tudom, mi a szükséges. Egy év elteltével - amely idő alatt az iskolával foglalkoztam - másodszor is külföldre mentem, hogy megtudjam, hogyan kell tanítani másokat, miközben én magam se tudok semmit.

Amikor úgy éreztem, hogy ezt megtanultam külföldön, mindeme bölcsességgel felszerelve visszatértem Oroszországba a jobbágy-felszabadítás évében, és miután döntőbírói tisztséget vállaltam, tanítani kezdtem a műveletlen népet az iskolákban, a művelt embereket pedig abban a folyóiratban, amelyet akkor indítottam meg. Látszólag jól haladt a dolog, de éreztem, hogy szellemileg nem vagyok teljesen egészséges, és hogy ez nem tarthat így tovább sokáig. Úgyhogy talán már akkor érkeztem volna ahhoz a kétségbeeséshez, amelyhez ötvenéves koromban jutottam el, ha nem lett volna az életnek még egy olyan oldala, amelyet még nem tapasztaltam ki, és amely menekvést ígért: a családi élet.

Egy évig foglalkoztam a döntőbírással, az iskolákkal, a folyóirattal, és úgy kimerültem - főként attól, hogy zsákutcába jutottam -, olyan terhes lett nekem a döntőbírással járó harc, annyira zavarosnak bizonyult az iskolai tevékenységem, annyira megutáltam már a folyóiratban való köntörfalazást, - amely most is ugyanabban fejeződött ki, abban a vágyban, hogy tanítsak mindenkit, és elleplezzem azt, hogy magam se tudom, mit kellene tanítani -, hogy belebetegedtem, de inkább lelkileg, mint testileg, otthagytam mindent, elmentem a baskír sztyeppére szabad levegőt szívni, kumiszt inni és természetes életet élni.

Amikor onnan visszatértem, megnősültem. A boldog családi élet új körülményei már teljesen elvontak az élet általános értelmének bármiféle kutatásától. Ebben az időszakban a családra, a feleségemre, a gyermekeimre, következésképp a megélhetési eszközök gyarapítására összpontosult az egész életem. A tökéletesedésre való törekvést, amelyet korábban már felváltott az általános tökéletesedésre, a haladásra irányuló törekvés, most már éppenséggel az a törekvés váltotta fel, hogy minél jobb legyen nekem meg a családomnak.

Így telt el még tizenöt év.

Noha e tizenöt év alatt haszontalanságnak tartottam az íráságot, mégis tovább írtam. Már megízleltem az íráság csábító előnyeit - holmi jelentéktelen munkáért óriási pénzbeli ellenszolgáltatást meg tapsokat kap az ember -, így hát teljesen átadtam magamat neki, mint anyagi helyzetem javítását szolgáló eszköznek, amely arra is jó, hogy elfojtson a lelkemben minden kérdést a magam és mindnyájunk életének értelméről.

Írtam tehát, azt tanítva, ami számomra az egyetlen igazság volt: úgy kell élni, hogy neked magadnak és a családnak a lehető legjobb legyen.

Így éltem, de öt évvel ezelőtt többször is igen furcsa dolog történt velem. El-elfogott a kétség, eleinte csak pillanatokra, megtorpant életem menete, nem tudtam, hogyan éljek, mit cselekedjek, egészen tanácstalan lettem és elcsüggedtem. De ez elmúlt, és úgy éltem tovább, mint azelőtt. Azután egyre gyakrabban és gyakrabban kezdtek ismétlődni a kétségnek ezen a pillanatai, mégpedig mindig ugyanabban a formában. Életem menetének ezek a megtorpanásai mindig ugyanazokban a kérdésekben jutottak kifejezésre: "Miért? No és azután?"

Eleinte úgy véltem, hogy ezek nem helyénvaló, céltalan kérdések. Úgy véltem, mindez ismeretes dolog, és ha egyszer komolyan nekifogok, hogy megoldjam e kérdéseket, ez nem kerül nagy fáradságba, most nem érek rá foglalkozni velük, de ha elkezdek gondolkozni rajtuk, akkor meg is találok a feleletet. De mind gyakrabban és gyakrabban ismétlődtek a kérdések, egyre sürgősebbé és sürgősebbé váltak a feleletek, és ezek a válasz nélkül maradt kérdések, akár az egy helyre eső pontok, egyetlen fekete foltta tömörültek.

Ugyanez történt, ami azokkal szokott történni, akik halálos belső betegségbe esnek. Először csak a gyengélkedés jelentéktelen tünetei mutatkoznak, amelyekre a beteg ügyet se vet, azután ezek a tünetek mind gyakrabban és gyakrabban ismétlődnek, majd egyetlen - időben osztatlan - szenvedéssé olvadnak egybe. A szenvedés egyre fokozódik, és a beteg egyszer csak rádöbben, hogy az, amit ő gyengélkedésnek vélt, a világon a legdöntőbb az ő számára, mert az a halál.

Ugyanez történt énvelem is. Ráeszméltem, hogy ez nem véletlen gyengélkedés, hanem valami nagyon fontos dolog, és hogy ha folyton ismétlődnek ugyanazok a kérdések, akkor felelni kell rájuk. És én meg is próbáltam felelni. Olyan ostobának, együgyűnek és gyerekesnek tüntek fel ezek a kérdések. De mihelyt hozzájuk nyúltam, és megkíséréltem megoldani őket, rögtön meggyőződtem először is arról, hogy ezek nem gyerekes, nem ostoba kérdések, hanem a legfontosabb és a legmélyebb kérdések az életben, másodszer arról, hogy bármennyit töprengek is, nem tudom megoldani őket. Mielőtt a szamarai birtokkal, a fiam nevelésével, egy könyv megírásával foglalkoznék, tudnom kell, miért fogom ezt vagy azt csinálni. Amíg ezt nem tudom, semmihez sem foghatok hozzá. A gazdaság körül forgó gondolataim közepette - amelyek nagyon foglalkoztattak akkoriban -, hirtelen eszembe ötlött egy kérdés: "No jó, lesz 6000 gyeszjatyina földed a szamarai kormányzóságban, lesz 300 lovad, és azután?..."

Ilyenkor egészen megdöbbentem, és nem tudtam tovább gondolkozni. Vagy például, ha azon kezdtem gondolkozni, hogyan neveljem a gyermekeimet, azt mondtam magamnak: "Miért?" Vagy ha azon töprengtem, hogy érhetné el a jólétet a nép, váratlanul azt kérdeztem magamtól: "Mi közöm nekem ehhez?" Vagy ha arra a dicsőségre gondoltam, amelyet majd műveim szereznek nekem, azt mondtam magamnak: "No jó, híresebb leszel Gogolnál, Puskinnál, Shakespeare-nél, Molière-nél, a világ valamennyi írójánál és aztán?!..."

És semmit, de semmit sem tudtam rá válaszolni.

4.

Megállt az életem. Tudtam lélegzeni, enni, inni, aludni, és nem tudtam nem lélegzeni,

nem enni, nem inni, nem aludni, de az élet megszűnt, mert megszűntek az olyan vágyak, amelyeknek a kielégítését ésszerűnek találtam volna. Ha kívántam valamit, akkor előre tudtam, hogy akár kielégítem a kívánságomat, akár nem elégítem ki, úgyse lesz belőle semmi.

Ha odajön hozzám egy tündér, és felajánlja, hogy teljesíti kívánságaimat, nem tudtam volna mit mondani. Mámoros pillanataimban még csak voltak - ha nem is kívánságaim, hát a régi kívánságaimnak a megkövült maradványai -, de józan perceimben tudtam, hogy ez csupán káprázat, hogy nem érdemes kívánni semmit. Még arra is képtelen voltam, hogy az igazság megismerését kívánjam, mert sejtettem, hogy mi is az voltaképpen. Az igazság az volt, hogy az élet értelmetlen dolog.

Látszólag éltem-éldegéltem, mentem-mendegéltem, mígnem eljutottam egy szakadékhhoz, és immár világosan láttam, hogy ott elől nincsen semmi, csak pusztulás. Megállnom sem lehetett, visszafordulnom se, még a szememet behunynom se, hogy ne lássam, hogy ott elől semmi sincs, az élet, a boldogság káprázatán és igazi szenvedéseken, igazi halálon, a teljes megsemmisülésen kívül.

Meguntam az életet - valami ellenállhatatlan erő hajtott, hogy valamiképpen megszabaduljak tőle. Azt nem állítanám, hogy akartam volna öngyilkosságot elkövetni. Az az erő, amely elfelé húzott az élettől, erősebb, teljesebb, általánosabb volt az akarásnál. Az életre való régebbi törekvéshez volt hasonló ez az erő, csak ellenkező előjellel. Minden erőmmel elfelé igyekeztem az élettől. Az öngyilkosság képzele ugyanolyan természetesen ötlött fel bennem, ahogy azelőtt az élet megjavítására irányuló gondolatok. Ez a gondolat olyan csábító volt, hogy minden ravaszságomat latba kellett vetnem magam ellen, hogy ne túlságosan elhamarkodva váltsam valóra. Csak azért nem akartam sietni, mert szerettem volna minden lehetőt elkövetni, hogy kivezető utat találjak. Ha nem sikerül kiutat találnom, még mindig ráérek - mondtam magamnak. És akkor én, a boldog ember, kivittem a kötelet a szobámból - ahol levetkőzéskor mindig egyedül voltam -, hogy ne akasszam fel magamat a szekrények közötti keresztgerendára, és nem jártam többé puskával vadászni, nehogy engedjek a csábításnak, és ilyen túlságosan is könnyű módon megszabadítsam magamat az élettől. Magam se tudtam, mit akarok, félttem az élettől, szabadulni iparkodtam tőle, de azért még mindig reméltem valamit.

És ez akkor történt velem, amikor megvolt körülöttem minden, amit teljes boldogságnak neveznek, amikor még ötvenéves se voltam. Volt jó feleségem, aki szeretett, és akit szerettem, voltak jó gyermekeim, nagy birtokom, amely egyre nőtt, gyarapodott, ha én nem is törtem magam. Tiszteltek, becsültek szeretteim, ismerőseim, az idegenek jobban becsültek, mint valaha, és bizvást minden különösebb önáltatás nélkül azt vélhettem, hogy híres ember vagyok. Ráadásul nem voltam beteg, se testileg, se lelkileg, sőt olyan szellemi és testi erőnek örvendtem, amelyet ritkán tapasztaltam a velem egyívásúaknál. Versenyt kaszáltam a paraszttal, és nyolc-tíz órai szellemi munkát is tudtam végezni anélkül, hogy bármiféle káros következményét is éreztem volna ennek az erőfeszítésnek. Ilyen helyzetben jutottam odáig, hogy nem tudtam élni, és a haláltól való félelmem miatt minden ravaszságomat latba kellett vetnem magam ellen, hogy ne fosszam meg magamat az élettől.

Ezt a lelkiállapotomat ilyenformán tudtam volna kifejezni: az én életem valami ostoba és rossz tréfa, melyet valaki üz velem. Noha nem ismertem el, hogy engem "bárki" is

teremtett volna, az elképzelésnek ez a formája, hogy tudniillik valaki gonosz és ostoba játékot üzött velem, amikor erre a világra teremtett, a legtermészetesebb volt számomra.

Önkéntelenül elképzeltem, hogy valahol van valaki, aki jól mulat, amikor rám néz, és látja, ahogy én - miután harminc-negyven hosszú éven át éltem, tanultam, fejlődtem, gyarapodtam testben-lélekben, most szellemileg teljesen megérve, és eljutva az életnek arra a csúcsára, ahonnan az egészsét be lehet látni, úgy állok ezen a csúcson, mint számár a hegyen, és pontosan tudom, hogy az életben nincs, nem is volt, és nem is lesz semmi. Ő pedig jót nevet.

De hát akár van, akár nincs az a valaki, aki kinevet, attól nekem semmiképp se könnyebb. Nem tudtam semmiféle ésszerű tartalmat adni sem akár egyetlenegy cselekedetemnek, sem az egész életemnek. Csak azon csodálkoztam, hogy nem érttem én ezt mindjárt az elején? Hisz mindezt régóta mindenki tudja. Maholnap jönnek a betegségek, elhalálozások (már jöttek is) szeretteimre, énrám, és semmi sem marad bűzön meg férgéken kívül. Műveimet, bármilyenek is, mind elfelejtik előbb-utóbb, és én magam se leszek többé. Hát akkor minek törjem magamat? Az a csodálatos, hogy valaki nem látja ezt, és mégis tud élni. Élni csakis addig lehet, amíg részeg vagy az élettől, de mihelyt kijózanodsz, lehetetlen nem látnod, hogy mindez csalás, mégpedig ostoba csalás. Éppen ezért még mulatságosság és szellemesség sincs benne - egy fikarcnyi sem - csupáncsak kegyetlen és ostoba az egész...

Réges-rég elmondták már azt a keleti mesét arról a vándorról, akit a sivatagban megtámadott egy bőszen fenevad. A vándor a fenevad elől menekülve egy kiapadt kútba ugrik, de a kút fenekén egy sárkányt pillant meg, amely máris tátja a száját, hogy felfalja, s a szerencsétlen - mivel nem mer kimászni, nehogy elpusztítsa a feldühödött fenevad, de a kút mélyére se mer ugrani, nehogy felfalja a sárkány - megkapaszkodik a kút hasadékaiból kinőtt vad bokor gallyaiban, és abban fogódzkodik. A karja gyengül, ő maga érzi már, hogy hamarosan martaléka lesz az enyészetnek, amely immár kétfelől is vár rá, ámde egyre csak tartja magát. Ahogy fogódzkodik, körülnéz, és azt látja, hogy két egér - az egyik fekete, a másik fehér - körüljárja, és alul egyre rágja annak a bokornak a törzsét, amelyen ő csüng. A bokor magától mindjárt letörik, leszakad, és ő a sárkány torkába zuhan. A vándor látja ezt, és tudja, hogy kikerülhetetlenül elpusztul, de mialatt ott csüng, matat maga körül, és a bokor levelein talál néhány csöpp mézet, el is éri a nyelvével, és lenyalja őket. Hát így kapaszkodom én is az élet gallyaiba, jóllehet tudom, hogy elkerülhetetlenül vár a halál sárkánya, mely leselkedik rám, hogy széttépjen, és én nem tudom megérteni, miért jutottam ilyen mártíromságra. És megpróbálom szopogatni azt a mézet, amely régebben vigaszt nyújtott, de ez a méz már nem szerez örömet nekem, a fehér és a fekete egér - a nappal és az éjszaka - pedig alul egyre rágja azt az ágat, amelybe kapaszkodom. Világosan látom a sárkányt, és a méz már nem édes nekem. Csak egyet látok, a kikerülhetetlen sárkányt meg az egereket, és nem tudom elfordítani róluk a tekintetemet! És ez nem mese, hanem szintiszta, vitathatatlan és mindenki számára érthető igazság.

Az élet örömeinek régebbi káprázata, mely elfojtotta a sárkánytól való félelmet, már nem szed rá. Bármennyit mondják is nekem: ha nem tudod felfogni az élet értelmét, hát ne töprengj, hanem élj - én nem tehetem ezt, mert túlságosan sokáig tettem azelőtt. Most képtelen vagyok arra, hogy ne lássam a tovatűnő nappalokat és éjszakákat,

amelyek a halál felé visznek. Én csak ezt az egyet látom, mert ez az egy az igazság. Minden egyéb - hazugság.

Az a két mézcsepp, amely a többinél hosszabb ideig elfordította tekintetemet e kegyetlen igazságról - a szeretet családom meg az íráság, amelyet művészetnek neveztem -, már nem édes nekem.

"A család" - mondtam magamnak, de hát a család, a feleségem, a gyermekeim, ők is emberek.

Ugyanolyan körülmények között vannak, mint én, vagy hazugságban kell élniük, vagy pedig látniuk a szörnyű igazságot. Hát akkor minek éljenek? Minek szeressem, óvjam, neveljem őket, minek vigyázzak rájuk? Hogy ugyanúgy kétségbeessenek, mint én, vagy hogy bárgyúak legyenek? Ha szeretem őket, nem titkolhatom el előlük az igazságot - a megismerés területén tett minden egyes lépésük e felé az igazság felé vezeti őket. Ez az igazság pedig - a halál.

"Művészet, költészet?..." A sikernek, az emberek dicséreteinek hatása alatt sokáig igyekeztem elhitetni magammal: ez olyan mesterség, amelyet lehet folytatni, tekintet nélkül arra, hogy majd jön a halál, és megsemmisít mindent, engem is, a műveimet is, sőt az emléküket is, de hamarosan beláttam, hogy ez is áltatás. Világos volt előttem, hogy a művészet az élet megszépítése, csábítás az életre. Csakhogy az élet az én számomra elveszítette minden vonzóerejét, hát akkor hogyan csábíthatnák másokat. Amíg nem a saját életemet éltem, hanem a mások élete sodort hullámain, amíg azt hittem, hogy az életnek van értelme, noha nem tudom kifejezni - az életnek a költészetben és a művészetekben való mindennemű visszatükröztetése örömet szerzett nekem, jólesett néznom az életet a művészetnek ebben a kis tükörben, de amikor kutatni kezdtem az élet értelmét, amikor szükségét éreztem, hogy a magam életét éljem - az a kis tükör vagy szükségtelenné, fölöslegessé és nevetségessé, vagy gyötrővé vált számomra. Most már nem tudtam vigasztalni magamat azzal, hogy a kis tükörben azt látom: ostoba és kétségbeejtő a helyzetem. Ennek csak akkor tudtam jólesően örülni, amikor lelkem mélyén még hittem, hogy az életemnek van értelme. Akkor a fényeknek és az árnyaknak - a komikusnak, a tragikusnak, a meghatónak, a szépnek és a félelmetesnek - ez a játéka elszórakoztatott. De amikor tudtam, hogy az élet értelmetlen és iszonyú, ez a tükörrel folytatott játék már nem tudott mulattatni. Semmilyen mézédesség se lehetett már igazán édes nekem, amikor láttam a sárkányt meg a támasztékomat rágó egereket.

De még ez is kevés. Ha egyszerűen csak felfogtam volna, hogy az életnek nincs értelme, akkor nyugodtan tudhattam volna ezt, tudhattam volna, hogy ez az én sorsom. De én nem tudtam beletörődni ebbe. Ha én olyan ember vagyok, aki erdőben él, és tudja, hogy abból nincs kiút, akkor még csak tudok élni, de én olyan ember voltam, aki eltévedt az erdőben, akit félelem szállt meg amiatt, hogy eltévedt, így hát ide-oda rohan, szeretne kivergődni valami útra, de tudja, hogy minden lépéssel csak még jobban eltéved, s mégse képes megállni, hogy ne futkosson ide-oda.

Ez volt a szörnyű. Épp azért akartam megölni magamat, hogy ettől a szörnyűségtől megmeneküljek. Rémületet éreztem azzal szemben, ami vár rám, és tudtam, hogy ez a rémület szörnyűbb magánál a helyzetemnél, de nem tudtam elhessegetni, és nem tudtam türelemmel kivárni a végét. Bármennyire meggyőző volt is az a megoldás, hogy úgylis megreped egy véredény a szívemben, vagy megpattan bennem valami, és

mindennek vége lesz, nem tudtam türelmesen kivárni a végét. Túlságosan nagy volt a sötétségtől való félelem, úgyhogy hurokkal vagy golyóval minél előbb, minél előbb meg akartam szabadulni tőle. Ez az érzés vonzott a legerősebben az öngyilkosság felé. De hátha elnéztem, hátha nem értettem meg valamit? - mondtam magamnak többször is. - Hisz lehetetlen, hogy ez a kétségbeesett állapot lenne jellemző az emberekre. És kerestem, kerestem a magyarázatot kérdéseimre mindazokban az ismeretekben, amelyekre szert tettek az emberek. Gyötrődve, sokáig kerestem, nem üres kíváncsiságból nem ímmel-ámmal, hanem kínlódva, szívósan, éjjel-nappal, úgy kerestem, ahogy a pusztulás szélén álló ember a menekvést keresi - és nem találtam semmit. Kerestem minden ismeretben, de sehogyan sem találtam, sőt éppenséggel arról győződtem meg, hogy mindazok, akik hozzám hasonlóan a tudásbán keresték, pontosan ugyanúgy nem találtak semmit, és nemcsak, hogy nem találtak semmit, hanem világosan felismerték: az ember számára elérhető egyetlen kétségbevonhatatlan tudás éppen az, ami engem kétségbeesésbe sodort: az élet értelmetlensége.

Kerestem mindenütt, és mivel tanulással töltöttem az életemet, meg kapcsolatban voltam a tudományos világgal - könnyen érintkezésbe léphettem magukkal a legkülönfélébb ismeretágak képviselőivel, akik készséggel feltárták előttem minden tudásukat, mégpedig nem csak könyvekben, hanem beszélgetésekben is megtudtam mindazt, amit az élet kérdésére a tudomány válaszol.

Sokáig sehogy se tudtam elhinni, hogy a tudomány csak azt tudja válaszolni az élet kérdéseire, amit válaszol - semmi mást. Mialatt figyeltem a tudomány komoly, sőt méltóságteljes hangnemét, ahogy hangoztatta tételeit, amelyeknek semmi közüli sincs az emberi élet kérdéseivel, sokáig úgy véltem, hogy nem értek valamit. Sokáig félénken álltam a tudás előtt, és úgy éreztem, nem a tudomány, hanem az én tudatlanságom az oka annak, hogy a válaszok nem vágtak össze a kérdéseimmel, de számomra ez nem tréfádolog, nem holmi szórakozás volt, hanem életbevágóan fontos ügy, így hát akarva-akaratlanul arra a meggyőződésre jutottam, hogy kérdéseim az egyedül jogos kérdések, amelyek minden ismeretnek alapjául szolgálnak, és hogy nem én vagyok hibás a kérdéseimmel, hanem a tudomány, ha igényt tart arra, hogy ezekre a kérdésekre válaszoljon.

Kérdésem, amely ötvenéves koromban az öngyilkosság szélére sodort, a legegyszerűbb kérdés volt, tudniillik a buta kisgyermektől kezdve a bölcs aggastyánig ott szunnyad minden ember lelkében ez az a kérdés, amely nélkül lehetetlen az élet, miként ezt én a gyakorlatban tapasztaltam is. Ez a kérdés így hangzik: "Mi származik abból, amit ma csinállok, amit holnap fogok csinálni, mi származik az én egész életemből?"

Másképpen megfogalmazva így szól a kérdés: "Minek éljek én, minek kívánjak, minek csináljak bármit is?" De még így is meg lehet fogalmazni a kérdést: "Van-e az én életemnek olyan értelme, amely ne válna semmivé elkerülhetetlenül bekövetkező halálommal?"

Éppen erre a különbözőképpen megfogalmazott, de egy és ugyanazon kérdésre kerestem választ az emberi tudásban, és azt találtam, hogy e kérdéshez való viszonyában minden emberi tudomány mintegy két ellentétes féltekére oszlik, amelyeknek ellentétes végein két pólus van: az egyik negatív, a másik pozitív, de sem az egyik, sem a másik póluson nincs válasz az élet kérdéseire.

A tudományok egyik csoportja mintegy nem is vesz tudomást erről a kérdéstről, de

világosan és pontosan felel a saját, függetlenül felvetett kérdéseire: ez - a tapasztalati tudományok csoportja, melynek legszélső pontján a matematika áll, a másik tudománycsoport tudomást vesz e kérdéstről, de nem ad választ rá, ez a spekulatív tudományok osztálya, melynek legszélső pontján a metafizika áll.

Kora ifjúságom óta nagyon érdekelték a spekulatív tudományok, de később a matematika és a természettudományok is vonzottak, és amíg világosan fel nem vettem a magam kérdését, amíg sürgetően megoldást követelve magától ki nem bontakozott bennem ez a kérdés, addig megelégedtem azokkal a válaszhamisítványokkal, amelyeket a tudomány e kérdésre ad.

A tapasztalati tudományokat illetően azt mondtam magamnak: Minden fejlődik, differenciálódik, a komplikálódás, a tökéletesedés felé halad, és vannak törvények, amelyek ezt a folyamatot irányítják. Te - az egésznek része vagy. Ha a lehetőséghez képest megismered az egészet, és megismered a fejlődés törvényét, akkor megismered a magad helyét is ebben az egészben, és saját magadat is. Bármennyire röstellem is bevallani, volt idő, amikor mintegy megelégedtem ezzel. Ez az az idő volt, amikor én magam is komplikálódtam és fejlődtem. Izmaid egyre nőttek, erősödtek, emlékezetem gazdagodott, gondolkodó- és felfogóképességem gyarapodott, nőttem, fejlődtem, és e növekedést érezve, természetszerűleg gondolhattam, hogy ez az a törvénye az egész világnak, amelyben megtalálom az én életem kérdéseinek a megoldását is. De eljött az idő, amikor megszűnt bennem a növekedés - éreztem, hogy nem fejlődöm, hanem összeaszalodom, az izmaid gyengülnek, a fogaim kihullanak - és akkor átláttam, hogy ez a törvény nem magyaráz meg nekem semmit, sőt hogy ilyen törvény soha nem is volt, és nem is lehetett, csupán csak én törvénynek véltem azt, amit életemnek egy bizonyos időszakában, saját magamban találtam. Szigorúbban nyúltam e törvény meghatározásához, és ekkor világossá vált előttem, hogy nem is létezhetnek törvényei valamiféle végtelen fejlődésnek, világossá vált, hogy azt mondani: a végtelen térben és időben minden fejlődik, tökéletesedik, bonyolultabbá válik, differenciálódik - ez annyit jelent, mint semmit se mondani. Mindezek tartalmatlan szavak, mert a végtelenben nincs se bonyolult, se egyszerű, nincs se elől, se hátul, nincs se jobb, se rosszabb.

A legfontosabb pedig az, hogy az én személyes kérdésem: mi is vagyok én a vágyaimmal - immár teljesen válasz nélkül maradt. És rájöttem, hogy ezek a tudományok nagyon érdekesek, nagyon vonzóak, de az élet kérdéseire való alkalmazhatóságukhoz viszonyítva fordított arányban pontosak és világosak: minél kevésbé alkalmazhatók az élet kérdéseire, annál pontosabbak és világosabbak, és minél inkább igyekeznek választ adni az élet kérdéseire, annál kevésbé válnak világossá és vonzóvá. Ha azokhoz a tudományágakhoz fordulsz, amelyek feleletet próbálnak adni az élet kérdéseire - a fiziológiához, a lélektanhoz, az élettanhoz, a szociológiához - akkor megdöbbentő gondolatzegénységet, nagyfokú homályosságot találsz, ezen kívül: semmivel meg nem alapozott igényt arra, hogy megoldjanak hatáskörükön kívül eső kérdéseket, ráadásul az egyik gondolkodó szüntelenül ellentmond a másiknak, sőt önmagának is. Ha azokhoz a tudományágakhoz fordulsz, amelyek nem foglalkoznak az élet kérdéseinek megoldásával, de választ adnak a maguk tudományos szakkérdéseire, akkor elragad az emberi ész ereje, de előre tudod, hogy az élet kérdéseire nincs válasz. Ezek a tudományok nem is vesznek tudomást az élet kérdéseiről. Azt mondják: "Arra, hogy mi vagy te, és miért élsz, nem tudunk válaszolni, de ezzel nem is foglalkozunk,

de ha ismerni akarod a fény törvényeit, a vegyületeknek, az organizmusok fejlődésének a törvényeit, ha ismerni akarod a testeknek és formáiknak törvényeit, a számok és a nagyságok viszonyát, ha ismerni akarod tulajdon gondolkodásod törvényeit, akkor mi minderre pontos, világos és kétségbevonhatatlan választ adunk."

Általában a tapasztalati tudományoknak az élet kérdéséhez való viszonyát így lehetne megfogalmazni: Kérdés: "Miért élek én?" - Felelet: "A végtelenül nagy térben, a végtelenül hosszú időben végtelenül kis részecskék végtelen bonyolultságban folytonosan változnak, és ha majd megérted e változások törvényeit, akkor megérted, miért élsz".

A spekulatív tudományokat illetőleg azt mondtam magamnak: "Az egész emberiség az őt irányító szellemi őselveknek, eszményeknek alapján él. Ezek az eszmények a vallásokban, a tudományokban, a művészetekben, az államformákban fejeződnek ki. Ezek az eszmények mind magasztosabbak lesznek, és az emberiség a legnagyobb boldogság felé halad. Én az emberiség része vagyok, így hát az a hivatásom, hogy előmozdítsam az emberiség eszményeinek megismerését és megvalósítását." És gyengeelméjűségem idején megelégedtem ezzel, de amikor nemsokára világosan felvetődött bennem az élet kérdése, egy pillanat alatt összeomlott ez az egész teória. Nem is beszélve arról a lelkiismeretlen pontatlanságról, amellyel az effajta tudományok az emberiség elenyésző részének tanulmányozásából levont következtetéseket általános érvényű következtetésekként tüntetik fel. S nem is beszélve e nézet különböző híveinek kölcsönös ellentmondásairól azt illetőleg, hogy mik az emberiség eszményei - e nézet furcsasága, mondhatnám, ostobasága abban rejlik, hogy az embernek, mielőtt erre a mindenki előtt felvetődő kérdésre válaszolna: "mi vagyok én", vagy "miért élek én", vagy "mit tegyek" - ezt a kérdést kell megoldania: "mi az egész, számomra ismeretlen emberiség élete, amelyből csak egy parányi részt ismerek egy pillanatnyi időszakban"? Ahhoz, hogy megértsem, micsoda is vagyok, előbb meg kell értenem, mi az az egész titokzatos emberiség, amely ugyanolyan emberekből áll, mint én magam, vagyis azok se tudják, hogy kicsodák is ők.

Be kell vallanom, volt olyan idő, amikor hittem ebben. Ez az az időszak volt, amikor megvoltak azok a kedvenc eszményeim, amelyek igazolták szeszélyeimet, és igyekeztem kiagyalni olyan elméletet, amelynek alapján az emberiség törvényének tekinthettem szeszélyeimet. De mihelyt egész világosan felvetődött lelkemben az élet kérdése, ez a felelet rögtön szétpattant, mint a buborék. És ráeszméltem, hogy miként a természettudományok között vannak igazi tudományok és féltudományok, amelyek nem rájuk tartozó kérdésekre próbálnak feleletet adni, akként ezen a területen is van egy sereg igen elterjedt tudomány, amelyek nem rájuk tartozó kérdésekre igyekeznek válaszolni. E terület féltudományai - a jog, a társadalom- és a történettudomány. - azzal próbálják megoldani az ember kérdését, hogy látszólag, mindegyik a maga módján, az egész emberiség életének kérdését iparkodik megoldani.

De miként a tapasztalati tudományok területén az az ember, aki őszintén kérdezi, hogyan éljek, nem elégedhet meg ezzel a válasszal, tanulmányozd a végtelen térben, a végtelen részecskéknek időben és bonyolultságban végtelen változásait, és akkor megérted a saját életedet -, pontosan akként nem érheti be az őszinte ember ezzel a válasszal: "tanulmányozd az egész emberiség életét, amelynek se kezdetét, se végét nem ismerhetjük, és nem is ismerjük még egy töredékét sem, és akkor megérted

tulajdon, életedet". És ugyanúgy, mint a tapasztalati féltudományok ezek a féltudományok is annál inkább tele vannak hiányossággal, pontatlansággal, ostobaságokkal és ellentmondásokkal minél messzebbre eltérnek feladataiktól. A tapasztalati tudomány feladata az anyagi jelenségek okozati összefüggéseinek tanulmányozása. Mihelyt a tapasztalati tudomány felveti a végok kérdését, rögtön badarság lesz belőle. A spekulatív tudomány feladata az élet, ok és okozat nélküli lényegének megismerése. Mihelyt nekifog az olyan okozati jelenségek tanulmányozásának, mint a társadalmi és történelmi jelenségek, rögtön badarság lesz belőle.

A tapasztalati tudomány, csakis akkor ad tényleges tudást, akkor példázza az emberi értelem nagyságát, ha kutatásainak körébe nem vonja be a végokot. És megfordítva: a spekulatív tudomány csak akkor tudomány és csak akkor példázza az emberi értelem nagyságát, ha teljesen mellőzi az okozati jelenségek összefüggéseinek kérdéseit és csakis a végokhoz való viszonya alapján vizsgálja az embert. Ilyen ezen a téren az a tudomány, amely e félteke pólusát alkotja: a metafizika, vagy a spekulatív filozófia. Ez a tudomány világosan felveti a kérdést: mi vagyok én, mi az egész világ? És miért vagyok én, és miért van az egész világ? És amióta csak van ez a tudomány, mindig egyformán válaszol. A filozófus, akár ideáknak, akár szubsztanciának, akár szellemnek, akár akaratnak nevezi az élet lényegét, amely bennem és minden létezőben van, egyaránt azt mondja, hogy ez a lényeg van, és hogy én ugyanaz a lényeg vagyok, de, hogy miért van e lényeg, azt nem tudja, és nem is válaszol rá, ha precíz gondolkodó. Én azt kérdezem, miért van ez a lényeg? Mi származik abból, hogy van és lesz? S a filozófia nem válaszol, sőt maga is éppen ezt kérdezi. És ha igazi filozófia, akkor egész tennivalója csakis abból áll, hogy világosan felvesse ezt a kérdést. És ha szilárdan ragaszkodik feladatához, akkor erre a kérdésre: "Mi vagyok én, és mi az egész világ?" - csakis így válaszolhat: "Minden és semmi", arra a kérdésre pedig: "Miért létezik a világ, és miért létezem én?" - csakis így: "Nem tudom."

Így hát bárhogy forgassam is a filozófiának ezeket a spekulatív feleleteit, nem kapok semmilyen válaszfélét, mégpedig nem azért, mert a válasz nem az én kérdésemre vonatkozik - miként a világos, tapasztalati területen -, hanem azért, mert itt, jóllehet az egész szellemi tevékenység éppenséggel az én kérdésemre irányul, nincs felelet, és felelet helyett ugyanazt a kérdést kapom, csak bonyolultabb formában.

6.

Amikor feleletet kerestem az élet kérdésére, pontosan ugyanazt az érzést tapasztaltam, amelyet az erdőben eltévedt ember tapasztal.

Kijutottam egy tisztásra, felmáztam egy fára, és világosan láttam a végtelen területeket, de azt is láttam, hogy ott nincs hajlék, és nem is lehet. Aztán elindultam a sűrűbe, a homályba, és csak homályt láttam, és ott se volt hajlék.

Így bolyongtam én az emberi ismereteknek ebben az erdejében a matematikai és a tapasztalati tudományok tisztásai között - amelyek világos látóhatároltat tártak elém, de olyanokat, amelyeknek irányában nem lehetett hajlék - és a spekulatív tudományok homályja között, amelyekben annál nagyobb sötétségbe kerültem, minél messzebb hatoltam, míg végül meggyőződtem arról, hogy nincs kivezető út, és nem is lehet.

Amikor a tudományok világosabb oldalának szenteltem magam, ráeszméltem, hogy

csupán elfordítom tekintetemet a kérdésről, akármilyen csábítóak, világosak is voltak az előttem feltáruló látóhatárok, bármilyen csábító is volt belemerülni e tudományok végtelenjébe, én már kezdtem ráébredni, hogy ezek a tudományok annál világosabbak, minél kevésbé van szükségem rájuk, és minél kevésbé válaszolnak a kérdésre.

- No - mondtam magamnak -, én tudom mindazt, amit olyan makacsul akar tudni a tudomány, de ezen az úton nincs válasz arra a kérdésre, mi értelme van az én életemnek. A spekulatív területen pedig rájöttem, hogy bár a tudomány célja határozottan az volt, hogy választ adjon a kérdésekre - vagy éppen ezért -, nincs más válasz, mint az, amelyet én magam adtam magamnak: Mi értelme van az én életemnek? - Semmi. - Vagy: Mi származik az én életemből? - Semmi. - Vagy: Miért létezik mindaz, ami létezik, és miért létezek én? - Azért, mert létezik.

Amikor az emberi tudományok egyik oldalát faggattam, rengeteg pontos választ kaptam olyasmire, amit nem kérdeztem: a csillagok vegyi összetételére, a napnak a Herkules csillagkép felé haladására, a fajok és az ember származására, a végtelenül kicsiny atomok formáira, az éter végtelenül kicsiny, súlytalan részecskéinek ingadozására vonatkozóan, de a tudományoknak ezen a területén erre a kérdésre: "Mi az én életem értelme?" - csak egy volt a válasz: te az vagy, amit az életednek nevezel, te a részecskék ideiglenes, esetleges összekapcsolódása vagy. E részecskék kölcsönhatása és megváltozása idézi elő benned azt, amit az életednek nevezel. Ez az összekapcsolódás egy bizonyos ideig tart, azután e részecskék kölcsönhatása megszűnik - tehát megszűnik az, amit te életnek nevezel, és ezzel megszűnik minden kérdésed is. Te csupán valaminek egy véletlenül összetapadt csomója vagy. Ez a csomó rothad. A csomó ezt a rothadást nevezi az életének. Ha a csomó szétmállik, akkor vége szakad a rothadásnak, és minden kérdésnek. Így válaszol a tudományok világos része, és semmi mást nem tud mondani, ha valóban szigorúan követi alapelveit. Az ilyen felelet hallatára azonban az derül ki, hogy az nem a kérdésre válaszol. Nekem az életem értelmét kell ismernem, az pedig, hogy az életem a végtelennek egy részecskéje, nem ad neki semmi értelmet, sőt eleve megfosztja minden lehetséges értelemről.

Az a gyanús engedmény pedig, amelyet a pontos, a tapasztalati tudománynak ez a része tesz a spekulációnak, mondván: az élet értelme a fejlődésben és e fejlődés előmozdításában rejlik - pontatlansága és homályossága miatt nem tekinthető feleletnek.

A tudományok másik, spekulatív része - ha szigorúan ragaszkodik alapelveihez, ha egyenesen válaszol a kérdésre - mindenkor és mindenütt egy és ugyanazt felelte és feleli: a világ végtelen és felfoghatatlan valami. Az emberi élet ennek a megfoghatatlan egésznek egy megfoghatatlan része. Megint kirekesztem a spekulatív és a tapasztalati tudományoknak mindazon alkuit, amelyek az úgynevezett jogi, politikai, történeti féltudományok egész ballasztját alkotják. Ezekbe a tudományokba megint csak ugyanolyan helytelenül vonják be a fejlődés, a tökéletesedés fogalmát, azzal a különbséggel, hogy ott az egésznek, itt meg az emberi életnek a fejlődéséről van szó. A tévedés egy és ugyanaz: a fejlődésnek, a tökéletesedésnek a végtelenben nem lehet sem célja, sem iránya, és az én kérdésekre ezek nem adnak választ.

Ott pedig, ahol a spekulatív tudomány pontos, tehát éppen az igazi filozófiában - nem abban, amelyet Schopenhauer professzori filozófiának nevezett, és amely csak arra

szolgál, hogy új filozófiai rubrikák szerint osztályozzon és új névvel nevezzen el minden létező jelenséget -, ott, ahol a filozófus nem téveszti szem elől a tényleges kérdést, a válasz mindig ugyanaz, vagyis az a válasz, amelyet Szókratész, Schopenhauer, Salamon, Buddha adott:

"Csak annyira közeledünk az igazsághoz, amennyire eltávolodunk az élettől - mondja Szókratész, amikor a halálára készül. Mire törekszünk az életben mi, akik szeretjük az igazságot? Arra, hogy megszabaduljunk a testtől és mindama rossztól, ami a test életéből származik. És ha ez így van, akkor miért ne örüljünk, amikor eljön hozzánk a halál?"

"A bölcs egész életén át keresi a halált..., így hát nem fél a haláltól."

"Ha megismertük a világ belső lényegét, mint akaratot - mondja Schopenhauer -, és a természet sötét erőinek öntudatlan törekvéseitől az ember teljesen tudatos tevékenységéig minden jelenségben csakis ennek az akaratsnak a tárgyiasulását fedezzük fel, semmiképp se kerülhetjük el azt a következtetést, hogy az akarat szabad tagadásával, önmegsemmisítésével együtt eltűnnek mindazok a jelenségek is, az a tárgyiasulás valamennyi fokán tapasztalható, cél és pihenés nélküli, állandó igyekezet és törekvés is, amelyekben és amelyek által fennáll a világ, eltűnik az egymás utáni formák sokfélesége, a formával együtt eltűnik annak minden jelensége is, általános formáival, a térrel és az idővel, végül még a világ legutolsó alapformája, a szubjektum és az objektum is. Nincs akarat, nincs képzet, nincs világ sem. Végső soron csak a semmi marad előttünk. De az, ami ellenszegül ennek a semmibe való átmenetnek, a természetünk - csupán maga a létezésre irányuló akarat (Wille zum Leben), amely minket, magunkat és világunkat alkotja. Az, hogy annyira félünk a megsemmisüléstől, vagy - ami ugyanazt jelenti - annyira akarunk élni, csak azt jelenti, hogy mi magunk nem vagyunk egyéb, mint ez az életakarat, és ezen kívül semmit se tudunk. Éppen ezért az, ami számunkra, akik még tele vagyunk akarattal, az akarat teljes megsemmisítése után megmarad, természetesen - a semmi, de megfordítva is: azok számára, akikben az akarat elfordult magától, megtagadta magát, azok számára ez a mi olyannyira reális világunk, valamennyi Napjával és Tejútjával együtt - a semmi."

"Felette nagy hiábavalóság - mondja Salamon -, felette nagy hiábavalóság! Minden hiábavalóság! Micsoda haszna van az embernek minden ő munkájában, mellyel munkálkodik a nap alatt? Egyik nemzetség elmegy, és a másik eljő, a föld pedig mindörökké megmarad... Ami volt, ugyanaz, ami ezután is lesz, és ami történt, ugyanaz, ami ezután is történik, és semmi nincs új dolog a nap alatt. Van valami, a miről mondják: nézd ezt, új ez, régen volt már száz esztendőkön át, melyek mi előttünk voltak. Nincs emlékezet az előbbiekről, azonképpen az utolsó dolgokról is, melyek jövendők, nem lesz emlékezet azoknál, a kik azután lesznek. Én, prédikátor, királya voltam Izraelnek Jeruzsálemben. És adám az én elmémet mindazok vizsgálására és bölcsen való tudakozására, melyek lesznek az ég alatt. Ez gonosz hiábavaló foglalatosság, melyet adott Isten az emberek fiainak, hogy gyötrődjenek vele. Láttam minden dolgokat, melyek lesznek a nap alatt, és imé minden csak hiábavalóság és, a léleknek gyötrelme!... Szóltam az én elmémrel, mondván: imé, én naggyá lettem, én gyűjtöttem bölcsességet mindazok felett, akik fők voltak én előttem Jeruzsálemben, és az én elmém bőven látott bölcséget és tudományt! Adtam annakfelette az én elmémet a bölcsességnek tudására, és az esztelenségnek és bolondságnak megtudására.

Megtudtam, hogy ez is a lélek gyötrelme!... Mert a bölcsességnek sokaságában sok búsulás van, és valaki öregbíti a tudományt, öregbíti a gyötrelmet. Mondék az én szívemberi: no, megpróbállak téged a vígan való lakásban, hogy lásd meg, mi a jó! És íme, az is hiábavalóság! A nevetés, azt mondom: bolondság, a vigasságról pedig, mit használ az? Elvégezem az én szívemben, hogy boritalra adom magamat (pedig szívem a bölcsességet követé), és előveszem ezt a bolondságot, mígnem meglátom, hogy az emberek fiainak mi volna jó, a mit cselekedjenek az ég alatt, az ő életük napjainak száma szerint. Felette nagy dolgokat cselekedtem, építék magamnak házakat, ültetek magamnak szőlőket. Csinálék magamnak kerteket és ékességre való kerteket, és ültetek beléjük mindenféle gyümölcstermő fákat. Csinálék magamnak víztartó tavakat, hogy azokból öntözzem a fáknek sarjadó erdejét. Szerzek szolgálkat és szolgálókat, házamnál nevededett szolgálaim is voltak nékem, öreg és apró barmoknak nyájaival is. Többel bírtam mindazoknál, akik voltak én előttem Jeruzsálemben. Gyűjték magamnak ezüstöt és aranyat is, és királyok drágaságait és tartományokat, szerzek magamnak éneklő férfiakat és éneklő asszonyokat, és az emberek fiainak gyönyörűségit, nőt és nőket. És nagyvá levék, és megnövekedem mindazok felett, a kik előttem voltak Jeruzsálemben, és az én bölcsességem is helyén volt. Valamit kívántak az én szemeim, meg nem vontam azoktól, meg sem tartóztattam az én szívemet semmi vigasztól. És tekintek minden dolgaimra, melyeket cselekedtek vala az én kezeim, és az én munkámra, mit fáradsággal végeztem, és íme az mind hiábavalóság és a léleknek gyötrelme, és nincsen annak semmi haszna a nap alatt! Azért fordulék én, hogy lássak bölcsességet és bolondságot és esztelenséget... De ugyan én megismerem, hogy ugyanazon egy végük lesz mindezeknek. Annakokáért mondám az én elmémben: a bolondnak állapota szerint lesz az én állapotom is, miért valék tehát én bölcsőbb? És mondék az én elmémben, ez is hiábavalóság! Mert nem lesz emlékezete sem a bölcsnek, sem a bolondnak mindörökké, mivelhogy a következő időkben már mind elfelejtetnek, és miképpen meghal a bölcs, azonképpen meghal a bolond is. Azért gyűlöltem az életet, mert gonosznak látsszék nékem a dolog, ami történik a nap alatt, mert mindez hiábavalóság, és a léleknek gyötrelme. Gyűlöltem én minden munkámat is, mellyel munkálkodom a nap alatt, mivelhogy el kell hagynom azt oly embernek, aki én utánam lesz... Mert micsoda marad meg az embernek minden ő munkájából és elméjének nyughatatlan fáradozásából, mellyel ő munkálkodott a nap alatt? Holott minden napja bánat, és búsulás az ő foglalatossága, még éjjel is nem nyugodt az ő elméje. Ez is hiábavalóság! Nincsen csak e jó is az embernek hatalmában, hogy egyék, igyék, és azt cselekedje, hogy az ő szíve lakozzék gyönyörűséggel az ő munkájából . . . Minden olyan, hogy mindenkit érhet, egyazon szerencséje van az igaznak és gonosznak, jónak vagy tisztának és tisztátalannak, mind annak, aki áldozik, mind, aki nem áldozik, úgy a jónak, mint a bűnösnek, az esküvőnek úgy, mint aki féli az esküvést. Mind az ég alatt való dolgokban e gonosz van, hogy mindeneknek egyenlő szerencsájük van és az emberek fiainak szíve is teljes gonoszsággal, és elméjükben minden bolondság van, amíg élnek azután pedig a halottak közé mennek. Mert akárkinek, valaki minden élők közé csatlakozik, van reménysége, mert jobb az élő eb, hogynem a megholt oroszlán. Mert az élők tudják, hogy meghalnak, de a halottak semmit nem tudnak, és azoknak semmi jutalmuk nincs többé, mivelhogy emlékezetük elfelejtetett. Mind szeretetük, mind gyűlöletük, mind gerjedezésük immár elveszett és

többé semmi részük nincs semmi dologban, a mely a nap alatt történik."

Így beszél Salamon, s mit mond az indiai bölcsesség?

Szakia-Muni, a fiatal, boldog királyfi - aki elől eltitkolták a betegséget, az öregséget, a halált - kikocsikázik, és egy borzalmas, nyáladzó szájú, fogatlan öregembert lát. A királyfi, aki elől mindaddig eltitkolták az öregséget, megdöbben, és azt kérdezi kocsisától, mi ez, és mitől került az az ember ilyen siralmas, ilyen undorítóan csúnya állapotba. És amikor megtudja, hogy ez minden ember közös sorsa, hogy őrá, a fiatal királyfira is kikerülhetetlenül ugyanez vár, már nem tud tovább kocsikázni, hazahajtat, hogy gondolkozzék a dolgon. És bezárkózik és töpreng. És bizonyára kitalál magának valami vigaszt, mert vidáman és boldogan ismét kikocsikázik. De ezúttal egy beteg kerül elébe, egy zavaros szemű megkékült, reszketeg, elcsigázott embert lát. A királyfi, aki elől eltitkolták a betegségeket, megáll, és azt kérdi, mi ez. És amikor megtudja, hogy ez betegség, amely minden embert fenyeget, és hogy akár holnap ő maga, az egészséges és boldog királyfi is ugyanígy megbetegedhet, ismét elmegy a kedve a szórakozástól, hazahajtat, megint megnyugvást keres, és bizonyára meg is találja, mert harmadszor is kikocsikázik, ám a harmadik alkalommal megint egy újabb látvány fogadja: azt látja, hogy visznek valamit. "Mi ez?" - "Halott." - "Mit jelent az, hogy halott?" - kérdezi a királyfi. Azt a választ kapja, hogy halottá válni annyit jelent, mint azzá lenni, amivé ez az ember lett. A királyfi odamegy a halotthoz, kitakarja és megnézi. "És mi lesz vele ezután?" kérdi a királyfi. Azt a választ kapja, hogy elássák a földbe. "Miért?" - Azért, mert immár bizonyára sohase lesz élő, hanem csak bűzt áraszt, és megférgekedik. - "És ez a sorsa mindenkinek? Velem is ugyanez történik? Engem is elásnak, belőlem is bűz árad; engem is megesznek a férgek?" - "Igen." - "Vissza! Nem kocsikázom tovább, és soha nem is fogok többé." És Szakia-Muni nem tudott vigaszt találni az életben, így hát megállapította, hogy az élet a legfőbb rossz, és minden lelkierejét arra fordította, hogy megszabaduljon és másokat is megszabadítson tőle. Mégpedig úgy, hogy a halál után meg ne újuljon valahogyan az élet, tehát hogy az életet teljesen, gyökerestül megsemmisítsék. Ezt mondja az egész indiai bölcsélet.

Ezek hát azok az egyenes válaszok, amelyeket akkor ad az emberi bölcsesség, ha az élet kérdésére felel.

"A test élete maga a rossz és a hazugság. Éppen ezért a test életének megsemmisítése üdv, így hát azt kell kívánnunk" - mondja Szókratész.

"Az élet az, aminek nem volna szabad lennie, vagyis rossz, és a semmibe való átmenet az élet egyetlen üdve" - mondja Schopenhauer.

"A világon minden - az ostobaság is, a bölcsesség is, a gazdagság is, a nyomorúság is, a vidámság is, a bánat is - minden hiábavalóság és semmiség. Az ember meghal, és nem marad utána semmi. Ez is ostobaság" - mondja Salamon.

"Nem lehet a szenvedések, az elgyengülés, az öregség és a halál elkerülhetetlenségének tudatában élni, meg kell szabadítanunk magunkat az élettől, az élet minden lehetőségétől" - mondja Buddha!

És ugyanazt, amit ezek a lángelmék gondoltak, ugyanazt mondta, gondolta és érezte millió és millió hozzájuk hasonló ember. És ezt gondolom, ezt érzem én is.

Úgyhogy a tudományokban való bolyongás egyáltalán nem vezetett ki kétségbeesésből, sőt csak fokozta. Az egyik tudomány nem válaszolt az élet kérdéseire, a másik tudomány pedig a válaszával éppenséggel alátámasztotta

kétségbeesésem, és azt bizonyította, hogy az eredmény, amelyre jutottam, nem holmi eltévelyedésnek, agyam beteges állapotának gyümölcse, ellenkezőleg: megerősítette bennem, hogy helyesen gondolkoztam, és eredményem egybevág az emberiség legnagyobb elméinek következtetéseivel.

Nincs értelme, hogy áltassam magamat. Minden hiábavalóság: Boldog az, aki meg se születik, a halál jobb az életnél, tehát meg kell szabadulni tőle.

7.

Mivel a tudományban nem találtam magyarázatot, az életben kezdtem keresni, azt remélve, hogy megtalálom a körülöttem élőkben, így hát figyelni kezdtem a hozzám hasonlókat, hogyan is élnek körülöttem, és hogyan szemlélik azt a kérdést, amely engem kétségbeesésbe döntött.

Elmondom, mit találtam azoknál, akik műveltség és életmód tekintetében ugyanolyan helyzetben vannak, mint én.

Azt találtam, hogy a mi körünkhöz tartozó emberek számára négy kivezető út van abból a szörnyű helyzetből, amelyben vagyunk.

Az első kiút - a tudatlanságé. Ez abban áll, hogy az ember nem tudja, nem érti, hogy az élet rossz és értelmetlen. Az embereknek ez a csoportja - javarészt nők vagy nagyon fiatal, vagy nagyon buta férfiak - még nem értette meg az életnek azt a kérdését, amely Szókratész, Schopenhauer, Salamon és Buddha előtt felvetődött. Ezek nem látják sem a rájuk váró sárkányt, sem az egereket, ahogy rágsálják azt a bokrot, amelybe ők kapaszkodnak, csak nyalogatják a mézcseppeket. Ámde ezek csupán ideig-óráig nyalogatják a mézcseppeket, mihelyt a sárkányra meg az egerekre irányítja a figyelmüket valami, rögtön vége a nyalogatásnak. Tőlük nekem nincs mit tanulnom, és szükségképpen, változatlanul tudom azt, amit tudok.

A második kivezető út - az epikureizmusé. Ez abban áll, hogy - az élet reménytelenségét ismerve - legalább egyelőre élvezzük azokat a javakat, amelyek éppen vannak, ne nézzünk se a sárkányra, se az egerekre, hanem nyalogassuk a mézet a lehető legjobb gusztussal, kivált, ha sok akad azon a bokron. Salamon így fogalmazza meg ezt a kiutat:

"Annakokáért dicsértem én a vígasságot, hogy nincsen embernek jobb e világon, hanem hogy egyék, igyék és vígadjon, és ez kísérje őt munkájában az ő életének napjaiban, a melyeket ad néki Isten a nap alatt . . .

Ne azért egyed vígassággal a te kenyeredet, és igyad jó szívvel a te borodat... Éld életedet a te feleségeddel, akit szeretsz, a te hiábavaló életednek minden napjaiban, amelyeket Isten adott néked a nap alatt, a te hiábavalóságodnak minden napjaiban, mert ez a te részed a te életedben és a te munkádban, mellyel munkálkodol a nap alatt. Valamit hatalmadban van cselekedni erőd szerint, azt cselekedjed, mert semmi cselekedet, okoskodás, tudomány és bölcsesség nincs a halálban, ahová menendő vagy."

Ezt a második kiutat választja a mi köreinkhez tartozó emberek többsége. Életkörülményeik folytán több jóban van részük, mint rosszban, erkölcsi eltompultságuk pedig lehetővé teszi, hogy megfélekedzenek arról: az ő helyzeti előnyük csak véletlen, mert nem lehet mindenkinek ezer asszonya és palotája, mint Salamonnak, és minden egyes, ezer asszonyt bíró emberre ezer olyan jut, akinek

nincsenek asszonyai, és minden egyes palotára ezer olyan ember esik, aki azt arca veritékével építi, és mert az a véletlenség, amely ma Salamonná tett engem, holnap Salamon rabszolgájává tehet. Képzeletük eltompultsága pedig lehetővé teszi ezeknek az embereknek, hogy megfélemlenek arról, ami Buddhának nem hagyott nyugtot: a betegség, az öregség kikerülhetetlenségéről, meg a haláléről, amely maholnap irgalmatlanul véget vet ezeknek az élvezeteknek. Az, hogy ezek között némelyek azt állítják, hogy gondolkodásuk és képzeletük tompasága filozófia, amelyet ők pozitivistának neveznek, nézetem szerint nem emeli ki őket azoknak a kategóriájából, akik a kérdést nem látva a mézet nyalogatják. Ezeket az embereket sem utánozhattam: képzeletem nem olyan tompa, mint az övék, mesterségesen pedig nem tudtam kifejleszteni magamban azt a tompaságot. Ha egyszer már megláttam a sárkányt és az egereket, erővel sem tudtam többé levenni róluk a szememet, ahogy egyetlen igazán élő ember se tudja.

A harmadik kivezető út az erőé és az energiáé. Ez abban áll, hogy miután rádöbentünk, hogy az élet rossz és értelmetlen, meg kell semmisíteni. Így cselekszenek a gyérszámú erős és következetes emberek. Miután átlátták, mennyire ostoba az a tréfa, melyet velük űznek, és ráeszméltek, hogy a halottak sorsa sokkal jobb, mint az élőké, és hogy a legjobb nem lenni, így is cselekszenek, és mindjárt véget vetnek ennek az ostoba tréfának, mert hisz megvannak hozzá az eszközök: a kötél, a víz, a kés, amelyet a szívedbe döfhetsz, vagy a vonatkerék, s köreinkben egyre többen és többen akadnak, akik így cselekszenek, s az emberek többnyire életük legjobb időszakában cselekszenek így, amikor szellemi erejük teljében vannak, az emberi értelmet lealacsonyító szokásokból pedig még nem sokat sajátítottak el. Én láttam, hogy ez a legméltóbb megoldás, és én is így akartam cselekedni.

A negyedik kiút a gyengeségé. Ez abban áll, hogy ha átlátja is az ember, mennyire rossz és értelmetlen az élet, tovább húzza, bár előre tudja, hogy semmi jó se származhat belőle. Az effajta emberek tudják, hogy a halál jobb az életnél, de mivel nincs erejük ahhoz, hogy értelmesen cselekedjenek, vagyis minél előbb véget vessenek a csalásnak, és megölik magukat, mintegy várnak valamire. Ez a gyengeség kiútja, mert ha egyszer tudok jobbat, és ha az hatalmamban is áll, akkor miért nem arra a jobbra szánom rá magamat? Ebbe a kategóriába tartoztam én.

Így hát a magamfajta emberek négy úton igyekeznek menekülni a szörnyű ellentmondás elől. Bármilyen feszült figyelemmel kerestem is, e négy kiúton kívül nem láttam egyebet. Az első megoldás: nem érteni azt, hogy az élet ostobaság, hiábavalóság, sőt rossz, és hogy jobb nem élni. Én képtelen voltam nem tudni ezt, és ha egyszer rájöttem, nem tudtam szemet hunyni előtte. A második, elfogadni az életet olyannak, amilyen, és nem törődni a jövővel. Erre is képtelen voltam. Akárcsak Szakia-Muni, én se tudtam elmenni vadászatra, mikor tudtam, hogy van öregség, szenvedés, halál. Túlságosan élénk volt a képzeletem. Ezen kívül én nem tudtam örülni annak a pillanatnyi véletlennek, amely egy percnyi élvezetet vetett oda nekem. A harmadik kiút: az ember, ha ráeszmélt, hogy az élet rossz, hogy ostobaság, vessen véget neki, ölje meg magát. Én ráeszméltem erre, de valahogy mégsem öltem meg magamat. A negyedik kiút - Salamon, Schopenhauer helyzetében élni: tudni, hogy az élet ostoba tréfa, melyet velem űznek, mégis élni, mosakodni, öltözködni, ebédelni, beszélni, sőt holmi könyveket is írni. Ez undorító, gyötrelmes volt számomra, de mégis

megmaradtam ebben az állapotban.

Most már látom: ha nem öltem meg magamat, annak az volt az oka, hogy homályosan sejtettem gondolataim helytelenségét. Akármennyire meggyőzőnek és kétségtelennek is látszott saját gondolatmenetem meg azoké a bölcseké, akik rávezettek bennünket az élet értelmetlenségének felismerésére, azért homályosan mégiscsak kételkedtem eszmefuttatásom kiindulópontjának helyességében.

Ez a következő volt: Én, az én értelmem felismerte, hogy az élet értelmetlen. Ha nincs valami felsőbb értelem (márpedig ezt senki se tudja bebizonyítani), akkor számomra az értelem az élet teremtője. Ha nem volna értelem, akkor számomra élet se lenne. Hát, akkor hogy tagadhatja ez az értelem az életet, ha egyszer ő maga az élet teremtője? Vagy más oldalról nézve: ha nem volna élet, nem lenne az én értelmem sem - tehát az értelem az élet gyermeke. Az élet minden. Az értelem az élet gyümölcse, az értelem pedig tagadja magát az életet.

Éreztem, hogy itt valami nincs rendben.

Az élet értelmetlen rossz, ez kétségtelen - mondtam magamnak. - De éltem, és élek még, és élt és él az egész emberiség. Hát hogy lehet ez? Miért él, ha azt is megteheti, hogy ne éljen?

Hát csak Schopenhauer meg én vagyunk olyan okosak, hogy rádöbbszünk: milyen értelmetlen és rossz az élet?

Az élet hiábavalóságáról való elmélkedés nem boszorkányság, azt már régóta csinálják a legegyszerűbb emberek is, és mégis éltek és élnek. Hát hogyan lehet, hogy ők mégis élnek, és soha eszük ágában sincs kételkedni abban, hogy az életnek van értelme?

Tudásom, amelyet a bölcsek bölcsessége támasztott alá, feltárta előttem, hogy a világon minden - szerves és szervetlen, rendkívül okosan van felépítve, csakis az én helyzetem ostoba. Ezek a bolondok pedig - az egyszerű emberek óriási tömegei semmit se tudnak arról, hogyan van felépítve a világon minden szerves és szervetlen, hanem csak élnek, és úgy érzik, hogy az élet nagyon okosan van berendezve!

Meg aztán az is eszembe jutott: hátha még nem tudok valamit. Mert pontosan így cselekszik a tudatlanság. Hisz a tudatlanság mindig pontosan ezt mondja. Ha nem tud valamit, akkor azt mondja, hogy ostobaság az, amit ő nem tud. Valójában az a helyzet, hogy van az egész emberiség, amely úgy élt és él, mintha felfogná életének értelmét, mert ha nem fogná fel, nem tudna élni - én pedig azt mondom, hogy ez az egész élet értelmetlen, és én nem tudok élni.

Senki sem akadályoz bennünket - Schopenhauert meg engem - hogy tagadjuk az életet. De akkor öld meg magad, és nem fogsz, tépelődni! Ha nem tetszik neked az élet, öld meg magad! Ha élsz, de nem tudod felfogni az élet értelmét, akkor vess véget neki, de ne sűrögj-forogj, ne magyarázz, ne meséljess arról, hogy nem érted az életet. Ha vidám társaságba érkeztél, amelyben mindenki nagyon jól érzi magát, és mindenki tudja, mit csinál, és te mégis unatkozol, sőt - utálkozol, akkor menj el.

És valóban: hát mik vagyunk mi - akik szentül hiszünk az öngyilkosság szükségességében, de mégse merjük végrehajtani -, ha nem a leggyengébb, a legkövetkezetlenebb és kereken megmondva: a legbutább emberek, akik úgy örülnek a butaságuknak, mint majom a farkának!

Hisz a mi bölcsességünk, bármennyire kétségtelenül helyes is, nem adta meg nekünk az élet értelmének megismerését. Az emberiség, amely az életet éli, az a sok millió,

mégsem kételkedik az élet értelmében.

Valóban: azoktól a régi-régi időktől fogva, mióta van élet, amelyről tudok egyet-mást, sokan éltek olyanok, akik ismerték azt az élet hiábavalóságára vonatkozó felfogást, amely nekem bebizonyította az értelmetlenségét, és mégis éltek, mégis valami értelmet tulajdonítottak az életnek. Amióta elkezdődött valamiféle emberi élet, az emberekben már meg volt az életnek ez az értelme, és folytatták az életet, amíg az eljutott hozzám. Minden, ami bennem és körülöttem, van, az ő életismeretüknek a gyümölcse. Még a gondolkodásnak azokat az eszközeit is, amelyekkel megítélem és elítélem ezt az életet, még azokat is ők csinálták, azok sem az enyéim. Én magam is önekik köszönhettem, hogy megszülettem, felnőttem, felnevelkedtem. Ők bányászták a vasat, ők szelídítették meg a tehenet, a lovat, ők tanítottak meg bennünket fát vágni, vetni, együtt élni, ők rendezték be a mi életünket, ők tanítottak meg engem gondolkozni, beszélni. És én, az ő alkotásuk, akit ők etettek-itattak, tanítottak, én, aki az ő gondolataikkal és szavaikkal gondolkozom, most bebizonyítottam nekik, hogy létezésük maga az értelmetlenség. "Itt valami nincs rendjén - mondtam magamban. - Valahol hibáztam." De arra, hogy hol az a hiba, sehogy se tudtam ráakadni.

8.

Mindezeket a kétségeimet, amelyeket most már képes vagyok többé-kevésbé összefüggően elmondani, akkor nem tudtam volna kifejezni. Akkor csupán éreztem, hogy logikailag bármennyire kikerülhetetlenek is voltak az élet hiábavalóságára vonatkozó következtetésem, amelyeket a legnagyobb gondolkodók is alátámasztottak, valami nem volt rendben velük. Magában a felfogásban-e vagy a kérdés felvetésében - ezt nem tudtam, csupán azt éreztem, hogy az értelmi meggyőző erő tökéletes volt, de ez nem volt elég. Mindezek a következtetések sem tudtak engem meggyőzni annyira, hogy megtegyem azt, ami felfogásomból eredt volna, vagyis hogy megöljem magamat. És hazudnék, ha azt mondanám, hogy az értelmemmel jutottam el ahhoz, amihez eljutottam, úgyhogy végül is - nem öltem meg magamat. Működött az értelmem, de működött még valami más is, amit nem tudnék másként nevezni, mint élettudatnak. Működött még az az erő is, amely arrafelé irányította a figyelmemet, és nem errefelé, és éppen ez az erő vezetett ki kétségbeejtő helyzetemből, ez fordította teljesen más irányba értelmemet. Ez az erő terelte rá figyelmemet arra, hogy én a hozzám hasonló, néhány száz emberrel nem vagyok az egész emberiség, és hogy én még nem ismerem az emberiség életét.

Ahogy végignéztem a velem egyívású emberek szűk körén, csak olyanokat láttam, akik nem értik a kérdést, vagy akik értik ugyan, de életmámmal elfojtják a kérdést, vagy akik értik, és véget is vetnek életüknek, vagy akik szintén értik, de csupa gyengeségből végig élik ezt a kétségbeejtő életet. Nem láttam másféléket. Abban a hitben éltem, hogy a tanult, gazdag és ráérő embereknek az a köre, amelyhez tartoztam, az alkotja az egész emberiséget, az előttünk élt és ma élő emberek milliárdjai pedig - azok csak olyanok, akár a barmok, azok nem emberek.

Bármilyen furcsának, bármilyen hihetetlenül érthetetlennek látszik is most már, hogy az életről elmélkedve hogyan tudtam figyelmen kívül hagyni az emberiség életét, amely mindenfelől körülvevett, hogyan tudtam annyira nevetségesen eltévelyedni, hogy azt higgyem: az én életem meg a Salamonoké és Schopenhauereké az igazi, a normális

élet, a milliárdok élete pedig figyelemre sem érdemes körülmény, bármilyen furcsa is ez most nálam, látom, hogy így volt. Büszke értelmem tévelygése idején annyira kétségtelennek látszott, hogy Salamon, Schopenhauer meg én olyan helyesen és őszintén vetettük fel a kérdést, hogy nem is lehet másként, annyira kétségtelennek látszott, hogy ama milliárdok mind azok közé tartoznak, akik még nem jutottak el a kérdés teljes mélységének megértéséig, hogy csak a saját életem értelmét kerestem, és egyszer se ötlött fel bennem: "Hát milyen értelmet tulajdonítanak és tulajdonítottak a saját életüknek mindazok a milliárdok, akik éltek és élnek a világon?"

Sokáig éltem ebben az örültségben, amely - nem szavakban, hanem tettekben - különösen ránk, a legliberálisabb és legműveltebb emberekre jellemző. De talán mivel valami furcsa, fizikai szeretettel vonzódtam az igazi dolgozó néphez, s e szeretet megértette és megláttatta velem, hogy nem olyan ostoba az, amilyenek mi gondoljuk, vagy mivel egészen őszinte volt az a meggyőződésem, hogy semmit se tudhatok, csupán azt: az a legjobb, ha felakasztom magamat - megéreztem, hogy ha élni akarok és fel akarom fogni az élet értelmét, akkor az életnek ezt az értelmét nem azoknál kell keresnem, akik elvesztették az élet értelmét, és meg akarják ölni magukat, hanem az előttünk élt és most élő embereknek azoknál a milliárdjainál, akik az életet teremtik, és elviselik a saját életük terhét, még a miénket is. Jobban megnéztem hát az előttünk élt és ma élő egyszerű, nem tanult és nem gazdag emberek óriási tömegeit, és egészen mást tapasztaltam. Azt láttam, hogy az egykor élt és most élő embereknek a milliárdjai, kevés kivétellel valamennyien, nem felelnek meg az én osztályozásomnak, hogy nem tekinthetem őket olyanoknak, akik még nem értik a kérdést, mert ők maguk vetik fel, és rendkívül világosan válaszolnak rá. Epikureusoknak se minősíthetem őket, mert nem annyira élvezetekből, mint inkább nélkülözésekből és szenvedésekből tevődik össze az életük, még kevésbé minősíthetem őket olyanoknak, akik értelmetlenül élik végig értelmetlen életüket, mivel életüknek minden aktusát, sőt magát a halált is meg tudják magyarázni. Az öngyilkosságot pedig a legnagyobb rossznak tartják. Kiderült, hogy az egész emberiségben megvan az élet értelmének valamiféle ismerete, amelyet én nem fogadok el, sőt lenézek. Kiderült, hogy az értelmi ismeret nem ad értelmet az életnek, sőt kizárja az életet, az az értelem pedig, amelyet az emberek milliárdjai, az egész emberiség tulajdonít az életnek, valamiféle megvetett, hazug ismereten alapszik. Az értelmi tudás a bölcsek és a tudósok személyében tagadja az élet értelmét, az emberek óriási tömege, az egész emberiség pedig valamiféle értelmén kívüli tudásban fedezi fel ezt az értelmet. Ez az értelmén kívüli tudás pedig a hit, vagyis az, amit nekem szükségképpen el kellett vetnem. Ez az egy és a három isten, ez a teremtés hat nap alatt, az ördögök, az angyalok és mindaz, amit nem fogadhatok el, amíg meg nem örülök.

Szörnyű volt a helyzetem. Tudtam, hogy az értelmi tudás útján semmit se találok az élet tagadásán kívül, amott a hitben pedig semmit az értelem tagadásán kívül, ami még lehetetlenebb volt számomra, mint az élet tagadása. Az értelmi tudás alapján az derült ki, hogy az élet rossz, és az emberek tudják ezt, az emberektől függ, hogy ne éljenek, azok pedig éltek és élnek, és én magam is élek, holott már régóta tudtam, hogy az élet értelmetlen és rossz. A hit alapján pedig az derült ki, hogy ha fel akarom fogni az élet értelmét, meg kell tagadnom a józan észet, vagyis éppen azt, aminek szüksége van erre az értelemre.

9.

Ellentmondás keletkezett, amelyből csak két kiút volt: vagy az, amit én értelmesnek neveztem, nem volt olyan értelmes, amilyennek én gondoltam, vagy pedig az, amit értelmetlennek sejtettem, nem volt olyan értelmetlen, mint én gondoltam. Ekkor kezdtem ellenőrizni értelmi tudásomból eredő gondolatmenetemet.

Ahogy ellenőriztem az értelmi tudásomból eredő gondolatmenetet, tökéletesen helyesnek találtam. Az a következtetés, hogy az élet semmi - elkerülhetetlen volt, de felfedeztem a hibát. A hiba abban volt, hogy nem annak a kérdésnek megfelelően gondolkoztam, amelyet felvettem. A kérdés ez volt: minek élek én, vagyis mi maradandó, micsoda igazi származik az én megsemmisülő, kérészeletemből, mi értelme lehet az én véges létemnek ebben a végtelen világban? És hogy erre a kérdésre válaszolni tudjak, töprengeni kezdtem az életen.

Az élet valamennyi lehetséges kérdésének megoldása nyilvánvalóan nem elégíthetett ki, mert kérdésem, bármilyen egyszerűnek is látszik első pillantásra, azt a követelést foglalja magában, hogy a végest a végtelennel magyarázzuk meg - és fordítva.

Én azt kérdeztem: milyen időn, okon, téren kívüli jelentősége van az életnek? De erre a kérdésre akartam felelni: milyen időbeli, oksági és térbeli jelentősége van az életnek? A végén hosszas tépelődés után, azt válaszoltam - semmi!

Töprengéseim során állandóan a végest a végessel, a végtelent a végtelennel vettem össze - de nem is járhattam el másképp -, éppen ezért mindig az lett az eredmény, aminek szükségképpen lenni kellett: az erő erő, az anyag anyag, az akarat akarat, a végtelenség végtelenség, a semmi semmi, és egyéb nem is lehetett az eredmény.

Valami ahhoz hasonló volt ez, ami a matematikában, amikor az ember egy egyenletet akarván megoldani, az egyenlőséget oldja meg. A gondolatmenet helyes, de eredményeként ezt kapjuk válaszul: $a = a$, vagy $x = x$, vagy $0 = 0$. Ugyanez történt az én gondolatmenetemmel is, amellyel az életem jelentőségének kérdését akartam tisztázni. Azok a válaszok, amelyeket az egész tudomány ezekre a kérdésekre ad - szintén csak egyenlőségek.

És valóban: a szigorúan értelmi tudomány, amely - miként Descartes tette - a mindenben való teljes kételkedéssel kezdi, elvet mindenféle a hitre hagyatkozó tudást, és az értelem meg a tapasztalat törvényei alapján épít fel újra mindent, úgyhogy nem is adhat más feleletet az élet kérdésére, csak azt, amelyet én kaptam, vagyis - bizonytalan választ. Én csak vélni kezdtem azt, hogy a tudomány határozott feleletet adott - Schopenhauer választát: az életnek nincs értelme, az élet rossz. De amikor jobban megvizsgáltam a dolgot, rájöttem, hogy ez a válasz nem határozott, hogy csak az én érzésem fejezte így ki. A szigorúan megfogalmazott válasz pedig - ahogy a brahminok is, Salamon is, Schopenhauer is megfogalmazta - megint csak bizonytalan, vagy pedig egyenlőség: $0 = 0$, tehát az élet, amely előttem semminek tűnik fel, valóban semmi. Így hát a filozófiai tudás semmit se tagad, hanem csak azt válaszolja, hogy ő ezt a kérdést nem tudja megoldani, hogy az ő számára is bizonytalan marad a megoldás.

Amikor ezt megértettem, arra is ráébredtem, hogy az én kérdésekre nem is lett volna szabad racionális tudományban keresni a választ, hogy az a válasz, amelyet az értelmi tudás ad, csupán utalás arra, hogy feleletet csakis akkor kaphatok, ha másképpen teszem fel a kérdést, csakis akkor, ha gondolatmenetembe bevezetem a véges és a

végtelen viszonyának kérdését. Ráeszméltem arra is, hogy bármennyire értelmetlenek és torzak is azok a válaszok, amelyeket a hit ad, megvan az a fölényük, hogy minden feleletbe bevonják a végesnek a végtelenhez való viszonyát, ami nélkül nem lehet válasz. Akárhogyan teszem fel a kérdést: hogyan éljek - a válasz: az Isten törvényei szerint. Mi maradandó származik az én életemből? Örök kínok vagy örök üdvösség. Mi értelme van az életemnek, ami nem semmisül meg a halállal? - A végtelen Istennel való egyesülés, a paradicsom.

Így hát szükségképpen el kellett jutnom annak felismeréséhez, hogy az értelmi tudáson kívül, amelyet előbb az egyetlennek véltem, minden élő ember számára van még valami más, nem értelmi tudás is - a hit, amely lehetővé teszi az életet. A hit egész értelmetlensége változatlanul kétségtelen maradt előttem, de nem tagadhattam azt, hogy csakis az ad választ az élet kérdéseire, következésképpen az teszi lehetővé az életet.

A racionális tudomány elvezetett annak felismerésére, hogy az élet értelmetlen, erre elakadt az életem, és meg akartam semmisíteni magamat. Ahogy szemügyre vettem az embereket, az egész emberiséget, azt tapasztaltam, hogy az emberek élnek, és azt állítják, hogy ismerik az élet értelmét. Aztán szemügyre vettem magamat: én csak addig éltem, amíg ismertem az élet értelmét. Ahogy a többi embernek, nekem is a hit adta meg az élet értelmét és lehetőségét.

Ahogy a továbbiakban szemügyre vettem más országok embereit, kortársaimat és a már meghaltakat, ugyanazt tapasztaltam. Ahol élet van, ott - amióta csak létezik az emberiség - a hit teszi lehetővé az életet, a hit fő vonásai pedig mindig és mindenütt ugyanazok.

Bármilyen hit bármilyen választ adott bárkinek, a hitnek minden egyes felelete a végtelen értelmét kölcsönzi az ember véges létének, tehát olyan értelmet, amelyet nem semmisítenek meg a szenvedések, a nélkülözések, sőt a halál sem. Tehát csakis a hitben lehet megtalálni az élet értelmét és lehetőségét. És rájöttem, hogy a hit a leglényegesebb jelentésében nemcsak a "láthatatlan dolgok feltárása" stb., nem kinyilatkoztatás (ez csupán a hit egyik ismertetőjelének leírása), nemcsak az ember viszonya az Istenhez (előbb a hitet kell meghatározni, azután az Istent, nem pedig az Istentől keresztül meghatározni a hitet), nemcsak belenyugvás abba, amit mondtak az embernek - ahogy a legtöbbször a hitet értelmezik -, a hit az emberi élet értelmének olyan ismerete, amelynek következtében az ember nem semmisíti meg magát, hanem él. A hit az életerő. Ha az ember él, akkor valamiben okvetlenül hisz. Ha nem hinné, hogy valamiért kell élnie, akkor nem élne. Ha nem látja, és nem érti a végesnek árnyszerűségét, akkor ebben a végesben hisz, ha viszont érti a végesnek tovatűnő jellegét, akkor a végtelenben kell hinnie. Hit nélkül nem lehet élni.

Ekkor eszembe jutott belső vergődésem egész lefolyása, és megrémültem. Most már világos volt: ahhoz, hogy az ember élni tudjon, szüksége van arra, hogy vagy ne lássa a végtelent, vagy pedig legyen valami olyan magyarázata az élet értelmére, amely a végest egy kalap alá veszi a végtelennel. Ilyen magyarázatom volt, de ez nem kellett, amíg hittem a végtelenben, és az értelemmel nem kezdtem ellenőrizni. És az értelem fényénél minden addigi magyarázat szertefoszlott. De jött egy idő, amikor nem hittem többé a végesben s akkor abból, amit tudtam, értelmi alapokon olyan magyarázatot kezdtem felépíteni, amely értelmet adott volna az életnek, de nem épült fel semmi. Az

emberiség legkülönb elméivel együtt rájöttem arra, hogy $0 = 0$, és nagyon elcsodálkoztam, hogy ilyen eredményt kaptam, holott más nem is jöhetett volna ki.

Mit csináltam én, amikor a tapasztalati tudományokban kerestem a választ? Azt akartam megtudni, miért élek, és e célból tanulmányozni kezdtem mindazt, ami rajtam kívül van. Világos, hogy sok mindent megtudhattam, de abból, amire szükségem lett volna - semmit!

Mit csináltam, amikor a filozófiai tudományokban kerestem a választ? Azoknak a lényeknek a gondolatait tanulmányoztam, akik ugyanabban a helyzetben voltak, mint én, akik ugyanúgy nem találtak választ erre a kérdésre: miért élek én? Világos, hogy semmi mást nem tudhattam meg, mint azt, amit én magam már tudtam - hogy nem lehet tudni semmit.

Mi vagyok én? A végtelennek egy része. És éppen e néhány szóban rejlik az egész feladat. Ezt a kérdést talán csak tegnap tette fel magának az egész emberiség?! És énelőttem talán senki se tette fel magának ezt a kérdést, ezt az annyira egyszerű kérdést, amely minden értelmes gyermeknek a nyelvére tolul?

Hiszen ezt a kérdést mindig felvetik azóta, amióta emberek vannak, és amióta emberek vannak, azóta világos, hogy e kérdés megoldásához egyaránt elégtelen összevetni a végeket a véggel, a végtelent a végtelennel, és amióta csak emberek vannak, kutatták és meg is fogalmazták a végesnek a végtelenhez való viszonyát.

Ha logikai vizsgálat alá vesszük mindezeket a fogalmakat, amelyekben összevetik a végeket a végtelennel, és amelyek értelmet adnak az életnek - az Isten, a szabadság, a jó fogalmát - akkor ezek nem bírják ki az értelem bírálatát.

Ha nem volna olyan szörnyű, akkor nevetséges lenne, hogy milyen büszkeséggel és önelégültséggel szedjük szét az órát, akár a gyermekek, kivesszük belőle a rugót, játékszert csinálunk belőle, aztán csodálkozunk, hogy nem jár az óra.

Szükséges és becses a véges és a végtelen ellentmondásának feloldása, és olyan válasz az élet kérdésére, amelynek birtokában lehetséges az élet. És ezt az egyetlen megoldást, amelyet mindenütt, minden időben és minden népnél megtalálunk - ezt a megoldást, kiragadva az időből, amelyben elvész számunkra az emberek élete, ezt a megoldást, amely annyira nehéz, hogy semmi hasonlót nem tudunk csinálni - ezt a megoldást könnyelműen szétromboljuk azért, hogy ismét felvessük azt a kérdést, amely kikívánkozik mindenkiből, és amelyre nincs felelet...

A végtelen Istennek, a lélek isteni eredetének, az emberi dolgok és az Isten kapcsolatának, az erkölcsi jónak és rossznak a fogalma, mind olyan fogalom, amelyet az emberiség életének a mi szemünk előtt immár semmibe vesző történelmi messzeségben dolgoztak ki. Mind olyan fogalom, amely nélkül nem volna élet, nem volnék én magam se, én pedig az egész emberiség egész munkáját félredobva egymagam mindent új módon, a magam módján akarok megcsinálni.

Nem pontosan így gondolkoztam én akkor, de ezeknek a gondolatoknak a csírái már megvoltak bennem. Tisztán láttam, 1. hogy helyzetem - meg a Schopenhaueré és a Salamoné - minden bölcsességünk ellenére is ostoba: tudjuk, hogy az élet rossz, és mégis élünk. Ez nyilvánvalóan értelmetlenség, mert ha az élet ostoba - én pedig annyira szeretek mindent, aminek van értelme -, meg kell semmisíteni az életet, és akkor nem lesz, aki tagadja. 2. Tisztában voltam azzal, hogy minden okoskodásunk bűvös körben forog, vagy úgy jár, mint az a fogaskerék, amely nem akad bele egy

másik kerékbe. Bármilyen jól okoskodunk is, nem kaphatunk választ a kérdésre, és mindig $0 = 0$ lesz, és hogy épp ezért a mi utunk bizonyára tévút. 3. Kezdtém rájönni, hogy a hit adta feleletekben rejlik az emberiség legmélyebb bölcsessége, és hogy nincs jogom cáfolni őket az értelem alapján, és ami a fő, hogy csakis ezek a válaszok adnak feleletet az élet kérdéseire.

10.

Tisztában voltam ezzel, de ez nem könnyített rajtam.

Most már hajlandó lettem volna elfogadni bármilyen hitet, csak ne követelje tőlem az értelem nyílt tagadását, mert az hazugság lett volna. Könyvek alapján tanulmányoztam a buddhizmust, a mohamedánizmust is, a legjobban pedig a kereszténységet: könyvekből is, a körülöttem élő emberek megnyilatkozásaiból is.

Elsősorban természetesen a mi köreinkhez tartozó hívő emberekhez, tudós emberekhez, pravoszláv teológusokhoz, szent életű szerzetesekhez, újabb felfogású pravoszláv teológusokhoz fordultam, sőt még az úgynevezett új keresztényekhez is, akik a vezeklésbe vetett hittel való üdvözülést hirdetik. És nem tárgítottam ezektől a hívőktől addig, amíg ki nem faggattam őket: hogyan hisznek, és miben látják az élet értelmét.

Noha minden lehető engedményt megtettem, kerültem mindenféle vitát, nem tudtam elfogadni ezeknek az embereknek a hitét - azt láttam, hogy az, amit ők hitnek tüntetnek fel, nem magyarázása, hanem elködösítése az élet értelmének: és hogy ők maguk nem is azért vallják a hitüket, hogy feleljenek az életnek arra a kérdésre, amely engem elvezetett a hithez, hanem valami más, tőlem idegen célok végett.

Emlékszem, hogy amikor ezekkel az emberekkel érintkeztem, hányszor meg hányszor éreztem a gyötrő félelmet: a remény után visszazuhanok az előbbi kétségbeesésbe. Minél tovább, minél részletesebben fejtegették előttem hitvallásukat, annál világosabban láttam eltévelyedésüket, annál inkább elveszítettem reményemet, hogy az ő hitükben megtalálom az élet értelmének magyarázatát.

Nem az taszított vissza, hogy hitvallásuk kifejtése során a hozzám mindig közel álló keresztény igazságokhoz még egy csomó fölösleges és értelmetlen dolgot kevertek - nem ez tartott vissza, hanem az, hogy ezeknek az embereknek az élete ugyanolyan, mint az enyém, azzal a különbséggel, hogy nem állt összhangban azokkal az alapelvekkel, amelyeket hitvallásukban fejtegettek. Világosan éreztem, hogy becsapják magukat, és hogy hozzám hasonlóan ők sem ismernek más életcél, mint azt, hogy éljenek, amíg tart az élet, és elvegyenek mindent, amit meg tud mozdítani a kezük. Ezt abból láttam, hogy ha ismerték volna az életnek olyan értelmét, amelynek birtokában megszűnik a nélkülözésektől, a szenvedésektől, a haláltól való félelem, akkor nem féltek volna tőlük. De ezek a mi köreinkhez tartozó hívő emberek ugyanúgy, mint én, bőségben éltek, igyekeztek megtartani, sőt gyarapítani a vagyonukat, féltek a nélkülözésektől, a szenvedéstől, a haláltól, és ugyanúgy éltek, mint mi, nem hívők: iparkodtak kielégíteni testi vágyaikat, ugyanolyan rossz életet éltek, mint a hitetlenek, ha nem rosszabbat.

Semmilyen okoskodás se tudott meggyőzni hitük igazságáról. Csak az olyan cselekedetek tudtak volna meggyőzni, amelyek azt bizonyították volna, hogy ismerik az életnek olyan értelmét, amelynek birtokában ők nem félnek a számomra félelmetes

nyomortól, betegségtől, haláltól. De ilyen cselekedeteket nem láttam ezektől a mi köreinkhez tartozó különböző hívőktől. Ellenkezőleg: ilyen cselekedeteket csakis a mi köreinkhez tartozó leghitlenebb emberektől láttam, de sohase a mi köreinkhez tartozó úgynevezett hívőktől.

És rájöttem, hogy ezeknek az embereknek a hite nem az a hit, amelyet én kerestem, hogy az ő hitük nem is hit, hanem csupán az életben keresett epikureista gyönyörök egyike. Rájöttem, hogy ez a hit talán megfelel - ha nem is gyönyörként, de legalább némi vigaszként a halálos ágyán bűneit megbánó Salamonnak, de nem lehet megfelelő az emberiség óriási többsége számára, amelynek nem az a hivatása, hogy a mások munkája gyümölcsét élvezve élje világát, hanem az, hogy megdolgozzék életéért. Ahhoz, hogy az egész emberiség élhessen, hogy folytassa az életet, és értelmet adjon neki, ezeknek a milliárdoknak minden bizonnyal van egy más, igazi hitből eredő tudásuk. Mert hisz nem az győzött meg engem a hit létezéséről, hogy mi - Salamon, Schopenhauer meg én - nem lettünk öngyilkosok, hanem az, hogy éltek és élnek azok a milliárdok, és életük hullámain hordoznak minket: Salamont és engem.

És ekkor közeledni kezdtem a szegény, egyszerű tanulatlan emberek közül való hívőkhöz: zarándokokhoz, szerzetesekhez, szakadárokhöz, parasztokhoz. Ezeknek a népből való embereknek a hitvallása is keresztény volt, akár a mi köreinkhez tartozó álhivők hitvallása. A keresztény igazságokhoz itt is sok babona keveredett, de volt egy különbség: a mi köreinkhez tartozó hívők számára teljesen fölösleges volt a babona, nem kapcsolódott össze az életükkel, csak amolyan epikureista élvezet volt, a dolgozó nép közül való hívők babonái pedig annyira összefonódtak az életükkel, hogy az ő életüket el se lehetett képzelni e babonák nélkül - azok ennek az életnek elengedhetetlen feltételei voltak. A mi köreink hívőinek egész élete ellentétben állt a hitükkel, a hívő és dolgozó emberek egész élete pedig alátámasztása volt az élet amaz értelmének, amelyet a hitből fakadó tudás adott. Jobban szemügyre vettem hát ezeknek az embereknek az életét és hitvilágát, és minél jobban belemélyedtem, annál jobban meggyőződtem arról, hogy önékik igazi hitük van, hogy az ő hitük nélkülözhetetlen nekik, és számukra csakis ez adja meg az élet értelmét és lehetőségét.

Ellentétben azzal, amit a mi körünkben láttam, ahol lehetséges az élet hit nélkül, és ahol ezer közül legfeljebb egy vallja magát hívőnek, az ő körükben legfeljebb egy hitetlen akad ezer között. Ellentétben azzal, amit a mi körünkben tapasztaltam, ahol az egész élet tétlenség, szórakozás és az élettel való elégedetlenkedés közepette folyik, azt láttam, hogy ezeknek az embereknek egész élete nehéz munkában telt, és mégis kevésbé voltak elégedetlenek az élettel, mint a gazdagok. Ellentétben azzal, hogy a mi köreinkhez tartozó emberek lázadoztak a sors ellen, és háborogtak a nélkülözések és szenvedések miatt, ezek az emberek minden ellenkezés, értetlenkedés nélkül fogadták a betegségeket, a keserőségeket - azzal a nyugodt és szilárd meggyőződéssel, hogy ennek így kell lennie, mert nem lehet másként, tehát mindez jó.

Ellentétben azzal, hogy mi minél okosabbak vagyunk, annál kevésbé fogjuk fel az élet értelmét, és valami gonosz tréfát látunk abban, hogy szenvedünk és meghalunk, ezek az emberek nyugodtan, sőt a leggyakrabban örömmel élnek, szenvednek, és közelednek a halálhoz. Ellentétben azzal, hogy a nyugodt halál, a rettegés és a kétségbeesés nélküli halál a legritkább kivétel a mi köreinkben, a nyugtalan, a lázadó és az elkeseredett halál a legritkább kivétel a nép között. És rengeteg olyan ember van,

aki nélkülözi mindazt, ami Salamonnak és nekem az élet egyetlen üdvét jelenti - mégis a legboldogabbnak érzi magát. Még tágasabb körben néztem szét magam körül. Még jobban szemügyre vettem a már múltba tűnt és ma élő emberek óriási tömegeinek életét. És nem két, három vagy tíz olyat láttam, akik felfogták az élet értelmét, tudnak élni és meghalni, hanem százakat, ezreket, milliókat. És ezek a természetüket, eszüket, műveltségüket, helyzetüket tekintve végtelenül különböző emberek - az én nem-tudásommal egyformán és tökéletesen ellentétesen - mind ismerték az élet és a halál értelmét, nyugodtan dolgoztak, túrték a nélkülözéseket és a szenvedéseket, úgy éltek és úgy haltak meg, hogy ebben nem hiábavalóságot láttak, hanem jót.

És megszerettem ezeket az embereket. Minél jobban belehatoltam az élő embereknek és a hozzájuk hasonló meghalt embereknek az életébe, akikről olvastam és hallottam, annál jobban megszerettem őket, és annál könnyebb lett élnem nekem magamnak. Így éltem két évig, és olyan fordulat történt velem, amely már régóta készülődött bennem, és amelynek csíráit mindig is magamban hordoztam. Az történt velem, hogy a mi köreinkhez tartozók - a gazdagok, a tanultak - életét nemcsak megutáltam, hanem az elvesztette előttem minden értelmét. Minden cselekedetünk, okoskodásunk, tudományunk, művészetünk - mind csupán bolondozásnak tűnt fel. Ráébredtem, hogy ebben nem lehet értelmet keresni. Az életet teremtő, dolgozó nép cselekedetei pedig az egyetlen igazi dolognak tűntek fel előttem. És rájöttem, hogy az az értelem, amelyet ennek az életnek adnak - az az igazság, és elfogadtam.

11.

És amikor eszembe jutott, hogy ugyanaz a hit visszataszítónak és értelmetlennek rémlett, amikor olyan emberek vallották, akik e hitvallással ellentétesen éltek, és hogy ugyanaz a hit vonzónak és értelmesnek tetszett, amikor láttam, hogy ez élteti az embereket - rájöttem, miért vettem el ezt a hitet annak idején, miért találtam értelmetlennek, viszont miért fogadtam el most, miért találtam értelemmel teljesnek. Ráeszméltem, hogy eltévelyedtem, és miért tévelyedtem el. Nem annyira azért, mert helytelenül gondolkodtam, hanem mert helytelenül éltem. Ráébredtem, hogy az igazságot nem annyira gondolkodásom eltévelyedése takarta el előlem, mint inkább maga az életem az epikureizmusnak, a testi vágyak kielégítése közepette, amelyben eltöltöttem.

Rájöttem, hogy az a kérdésem: mire való az én életem, és ez a válasz: semmire - teljesen helyes volt. Csak az nem volt helyes, hogy ezt a választ, amely csakis rám vonatkozott, én általában az életre vonatkoztattam. Azt kérdeztem magamtól: mi az én életem, és ezt a feleletet kaptam: maga a rossz és az értelmetlenség. És valóban, az én életem - a testi vágyak teljesítésére fordított élet - értelmetlen és rossz volt, így hát a válasz: "az élet rossz és értelmetlen", csak az én életemre vonatkozott, nem pedig az emberi életre általában. Rájöttem arra az igazságra, amelyet később az evangéliumban találtam meg: az emberek azért szerették meg jobban a sötétséget, mint a fényt, mert gonoszak voltak az ő cselekedeteik. Mert mindenki, aki rosszat cselekszik, gyűlöli a világosságot, és nem megy a világosságra, nehogy lelepleződjene a tettei. Rájöttem: ahhoz, hogy felfogjuk az élet értelmét, mindenekelőtt az kell, hogy maga az élet ne legyen értelmetlen és rossz, és csak azután kell az értelem, hogy felfogja az életet. Rájöttem, miért kerülgettem én olyan sokáig azt a nyilvánvaló igazságot, hogy ha az

emberiség életén töprengünk, arról beszélünk, akkor csakugyan az emberiség életéről kell beszélünk és gondolkoznunk, nem pedig az élet néhány parazitájának életéről. Ez az igazság mindig olyan igazság volt, mint az, hogy $2 \times 2 = 4$, de én nem akartam elismerni, mert ha tudomásul veszem, hogy $2 \times 2 = 4$, akkor be kellett volna ismernem, hogy nem vagyok jó. Márpedig jónak érezni magamat az én számomra fontosabb és nélkülözhetetlenebb volt, mint az, hogy $2 \times 2 = 4$. Ám amikor megszerettem a jó embereket, és meggyűlöltem magamat - elfogadtam ezt az igazságot. Most már világossá vált előttem minden.

Mi lenne, ha egy hóhér, aki kínvallatással és nyakazással tölti az életét, vagy egy megrögzött iszákos vagy egy örült, aki egész életére bezárkózott egy sötét szobába, aki összerondítja a szobáját, és azt hiszi, hogy elpusztul, ha kikerül belőle - mi lenne, ha ezek megkérdeznék maguktól: mi az élet? Nyilvánvaló, hogy erre a kérdésre: mi az élet, nem kaphatnának más választ, mint azt, hogy az élet a legnagyobb rossz; és az örültnek ez a válasza teljesen helyes lenne, de csakis órá vonatkozóan. Hogyhogy? Hát akkor én is ugyanilyen örült volnék? Hát mi, gazdag, tanult emberek, mind ugyanilyen örültek volnánk?

És rájöttem, hogy valóban ilyen örültek vagyunk. Én legalábbis minden bizonnyal ilyen örült voltam. És valóban: a madár úgy létezik, hogy repkednie kell, élelmet gyűjtenie, fészket építenie, és én valahányszor látom, hogy a madár ezt csinálja, örülök az örömeinek. A kecske, a nyúl, a farkas úgy létezik, hogy táplálkozniuk, szaporodniuk kell, táplálniuk a kicsinyeiket, és nekem szilárd meggyőződésem, hogy boldogok, amikor ezt csinálják, van értelme az életüknek. De mit kell tennie az embernek? Ugyanúgy gondoskodnia kell az életről, mint az állatoknak, azzal a különbséggel, hogy ő elpusztulna, ha csak egyedül gondoskodna, öneki nem magáért, hanem mindenkiért kell gondoskodnia az életről. És nekem szilárd meggyőződésem, hogy boldog, amikor ezt csinálja, és van értelme az életének. De mit csináltam én tudatos életem egész harminc esztendeje alatt? Én nem gondoskodtam az életről mindenkiért, sőt még magamért se. Én parazitaként éltem, és amikor megkérdeztem magamtól, miért élek, ezt a választ kaptam: semmiért. Ha az emberi élet értelme az, hogy gondoskodjunk róla, akkor én - aki harminc éven át nem azzal foglalkoztam, hogy gondoskodjak az életről, hanem azzal, hogy tönkretégyem magamban és másokban - hogyan kaphattam volna más feleletet, mint azt, hogy az én életem értelmetlen és rossz? Hisz csakugyan értelmetlen és rossz volt.

A világ élete valakinek az akaratából folyik: valaki ennek az egész világnak az élete, és a mi életünk révén végzi valamiféle dolgát. Hogy reményünk legyen felfogni ennek az akaratnak az értelmét, mindenekelőtt teljesíteni kell ezt az akaratot - meg kell tennünk azt, amit akarnak tőlünk. Ha pedig én nem teszem meg azt, amit akarnak tőlem, akkor sohase fogom megérteni azt se, hogy mit akarnak tőlem, még kevésbé pedig azt, hogy mit akarnak tőlünk, mindnyájunktól és az egész világtól.

Ha egy éhes, mezítelen koldust felszednek az utcasarokról, beviszik egy gyönyörű intézmény fedett helyiségébe, ennie-innia adnak, aztán fel és le mozgattatnak vele valami rudat, akkor nyilvánvaló, hogy a koldusnak mindenekelőtt a rudat kell mozgatnia, mielőtt még azt boncolgatná, miért hozták ide, miért kell mozgatni azt a rudat, és ésszerűen van-e berendezve az egész intézmény. Ha mozgatja a rudat, akkor rájön, hogy az a rúd szivattyút mozgat, hogy a szivattyú vizet húz fel, hogy a vízzel

ágyásokat öntöznek. Akkor elviszik a fedett kút mellől, és egy másik helyre állítják, ahol gyümölcsöt fog szedni úgy, hogy öröme telik benne az urának. Aztán ahogy az alantasabb munkától a különb felé mind feljebb emelkedik, ahogy mind jobban és jobban megérti az egész intézmény berendezését, és részt vesz a munkájában - soha eszébe se jut, hogy megkérdezze, miért van ő itt, még kevésbé fog szemrehányást tenni a gazdájának.

Ugyanígy nem tesznek szemrehányást az uruknak azok sem, akik teljesítik az akaratát, vagyis az egyszerű, tanulatlan dolgozó emberek, azok, akiket mi barmoknak tartunk, mi bölcsek pedig enni ugyan esszük a gazdánk kenyerét, de teljesíteni nem teljesítjük azt, amit a gazdánk akar tőlünk, sőt ahelyett, hogy teljesítenénk, körbe ülünk, és elkezdünk okoskodni. "Minek kell mozgatni ezt a rudat? Hisz ez ostobaság." Aztán addig-addig bölcsekedtünk, míg kisütöttük, hogy a gazda ostoba, vagy nincs is, mi meg okosak vagyunk, csak éppen azt érezzük, hogy semmire se vagyunk jók, és hogy valamiképp meg kell szabadulnunk önmagunktól.

12.

Az értelmi tudásból eredő hiba felismerése segített megszabadulnom a meddő okoskodás csábításától. Az a meggyőződés, hogy az igazságot csakis az élet révén lehet megismerni, kétséget keltett bennem életem helyességét illetően, de csak az mentett meg, hogy sikerült kiszakadnom a magam kivételes helyzetéből, sikerült meglátnom az egyszerű dolgozó nép igazi életét, és rájönnöm, hogy csakis ez igazi élet. Rájöttem, hogy ha meg akarom érteni az életet, és fel akarom fogni az értelmét, nem a paraziták életét, hanem az igazi életet kell élnem, és ha elfogadtam azt az értelmet, amelyet az igazi emberiség tulajdonít neki, ha eggyé váltam ezzel az élettel, akkor ellenőriznem kell értelmét.

Ugyanabban az időben a következő történt velem. Az alatt az egész esztendő alatt, amikor csaknem minden pillanatban azt kérdeztem magamtól: ne vessek-e véget az életemnek kötéllel vagy golyóval - mindazon gondolatmenetek és megfigyelések mellett, amelyekről beszéltem, egész idő alatt valami gyötrő érzéstől sajgott a szívem. Ezt az érzést nem tudom másképp nevezni, mint istenkeresésnek.

Azért mondom, hogy ez az istenkeresés nem okoskodás, hanem érzés volt, mert ez a keresés nem a gondolatmenetemből fakadt, sőt azzal éppen ellentétben állt -, mert a szívemből eredt. Ez a félelem, az árvaság, az idegen világban való egyedüllét és valamiféle segítségben reménykedés érzése volt.

Jóllehet teljesen meg voltam győződve arról, hogy az Isten létét lehetetlen bizonyítani (Kant ezt bizonyította nekem, és én teljesen egyetértettem vele, hogy azt nem lehet bizonyítani), mégis kerestem az Istent, reménykedtem abban, hogy megtalálom, és régi szokásomat felújítva imával fordultam ahhoz, amit kerestem, de nem találtam. Hol a magam eszével ellenőriztem Kantnak és Schopenhauernek arra vonatkozó érveit, hogy az Isten létét nem lehet bizonyítani, hol meg cáfolni kezdtem őket. Az ok, mondtam magamban, nem ugyanolyan logikai kategória, mint a tér és az idő. Ha egyszer én vagyok, akkor annak megvan az oka, és megvan az okok oka is. És ez a mindenkinek oka az, amit Istennek neveznek, és megállapodtam ennél a gondolatnál, és egész lényemmel igyekeztem felismerni ennek az oknak a jelenlétét. És mihelyt tudatára ébredtem, hogy van egy olyan erő, amelynek hatalmában vagyok,

mindjárt éreztem az élet lehetőségét. De amikor azt kérdeztem magamtól: "Mégis, mi ez az ok, ez az erő? Mit gondoljak róla, hogyan viselkedjek azzal szemben, amit Istennek nevezek?" - csupán az ismerős válaszok jutottak eszembe: "Ő a teremtő, a gondviselő." Ezek a válaszok nem elégítettek ki, és éreztem, hogy semmivé válik bennem mindaz, amire az élethez szükségem van. Rémületbe estem, és imádkozni kezdtem ahhoz, akit kerestem, hogy segítsen meg. És minél többet imádkoztam, annál nyilvánvalóbbá vált, hogy ő nem hall engem, és hogy nincs is senki, akihez fordulni lehetne. És szívemben-lelkemben kétségbeesve amiatt, hogy nincs és nincs Isten, így szóltam: "Uram, irgalmazz, és ments meg engem Uram, Istenem, világosíts meg engem".

De senki se könyörült meg rajtam, és éreztem, hogy megint elakad az életem.

De különböző oldalakról ismét és ismét ugyanarra a felismerésre jutottam: lehetetlen, hogy én minden ok, alap és értelem nélkül jöttem volna a világra, lehetetlen, hogy olyan, fészekből kiesett fióka volnék, amilyennek érzem magam. Ám tegyük fel, hogy kiesett fióka vagyok, és a magas fűben a hátamon fekve csipogok. De azért csipogok, mert tudom, hogy engem magában hordott, kiköltött, melengetett, táplált, szeretett az anyám. Hol van ő, az az anya? Ha elhagytak, hát ki hagyott el? Hisz nem leplezhetem el magam előtt, hogy engem szeretetből hozott a világra valaki. De hát ki az a valaki? - Megint csak az Isten.

"Ő látja az én keresésem, kétségbeesésem, tud a harcomról. Ő van" - mondtam magamnak. És mihelyt egy pillanatra elismertem ezt, rögtön feltámadt bennem az élet, és éreztem a lét lehetőségét is, örömét is. De az Isten létének elismeréséről megint áttértem a hozzá való viszony kutatására, és megint az a háromszemélyű isten, a mi teremtőnk jelent meg előttem, aki elküldte hozzánk megváltó fiát. És ez a világtól és tőlem különálló isten megint a szemem láttára olvadni kezdett, olvadozott, mint egy jégdarab, és ismét semmi se maradt, ismét kiapadt az élet forrása, kétségbeestem, és úgy éreztem, hogy nincs mit tennem mást, mint megölnöm magamat. És ami a legrosszabb volt, éreztem, hogy ezt se tudom megtenni.

Nem kétszer, nem háromszor, hanem tízszer, százszor kerültem ilyen helyzetbe - hol öröm és felélénkülés, hol megint kétségbeesés és az élet lehetetlenségének felismerése. Emlékszem: ez kora tavasszal volt, és én egyedül voltam az erdőben, hallgattam az erdő neszezését. Hallgattam, és folyton egyen gondolkodtam, ahogy állandóan egy és ugyanazon töprengtem a három legutóbbi év alatt. Megint az Istent kerestem.

"Jó - mondtam magamban -, nincs semmiféle isten, nincs senki olyan, aki ne az én képzeletem szülötte lenne, hanem ugyanolyan valóság volna, mint az én egész életem nincs olyan. És semmi, semmilyen csoda se bizonyíthatja be a létezését, mert a csoda is az én képzeletem szüleménye. Még hozzá olyan szüleménye, amely távol áll az értelemről."

"De az Istenről alkotott fogalmam, az Istenről, akit keresek?! - kérdeztem magamtól. - Maga a fogalom honnan került belém?" És e gondolatra megint felcsaptak bennem az élet boldog hullámai. Minden újjáéledt körülöttem, és értelmet kapott. De örömöm nem tartott sokáig. Az eszem tovább dolgozott. "Az isten fogalma nem az isten - mondtam magamnak. - A fogalom olyasvalami, ami bennem keletkezik, az isten fogalma tehát olyasmi, amit ha akarom, előidézek magamban, ha nem akarom, nem idézem elő. Ez nem az, amit keresek. Én azt keresem, ami nélkül nem lehetne élet."

És ismét haldokolni kezdett körülöttem és bennem minden, és megint szerettem volna öngyilkos lenni.

Ám ekkor jobban szemügyre vettem magamat, és eszembe jutottak azok a bennem százszor és százszor végbement haldoklások és újjáéledések. Eszembe jutott, hogy csak akkor éltem, amikor hittem Istenben. Mint azelőtt, most is azt mondtam magamban: mihelyt tudomást veszek az Istenről, élek, s mihelyt elfelejtem, mihelyt nem hiszek benne, máris haldoklok. Hát mik ezek az újjáéledések és haldoklások? Mert hát én akkor nem élek, ha elvesztem az Isten létezésébe vetett hitemet, és már rég öngyilkos lettem volna, ha nem él bennem valami halvány remény, hogy megtalálom. És akkor élek, igazán csak akkor élek, ha érzem őt, és keresem őt. Hát akkor mit keresek még? - kiáltott fel bennem egy hang. - Hisz megvan, Ő az, ami nélkül nem lehet élni. Az Istent ismerni és élni - egy és ugyanaz. Az Isten az élet.

"Az Istent keresve élj, és akkor nem lesz élet Isten nélkül." és erősebben, mint valaha, minden megvilágosodott bennem és körülöttem, és ez a fény többé már nem hagyott el. Így hát megmenekültem az öngyilkosságtól. Nem tudnám megmondani, mikor és hogyan ment végbe bennem ez a fordulat. Amilyen fokozatosan, észrevétlenül vészett ki belőlem az életerő, úgyhogy végül eljutottam az élet lehetetlenségéhez, az élet megszűnéséhez, az öngyilkosság szükségességéhez -, ugyanolyan fokozatosan, észrevétlenül tért vissza belém ez az életerő. És érdekes, hogy az az életerő, amely visszatért belém, nem új volt, hanem a legrégebbi - ugyanaz, amely életem első idejében vonzott. Mindenben a legrégebbihez, a gyermek- és ifjúkori világomhoz tértem vissza: ahhoz a hithez, amely szerint engem egy akarat hozott létre, és az akar tőlem valamit, amely szerint életem legfőbb, sőt egyetlen célja az, hogy minél jobb legyek, vagyis azzal az akarral minél nagyobb összhangban éljek. Amely szerint ennek az akaratnak a megnyilvánulását abban találhatom meg, amit a múlt kódéba vesző messziségben a saját irányítására munkált ki az emberiség, vagyis az Istenbe, az erkölcsi tökéletesedésbe és az élet értelmét átörökítő hagyományba vetett hithez tértem vissza. Csak azzal a különbséggel, hogy annak idején mindezt öntudatlanul fogadtam el, most pedig tudtam, hogy e nélkül nem tudok élni.

Mintha a következő történt volna velem: egyszer, nem emlékszem mikor, beültettek egy ladikba, ellöktek valami ismeretlen parttól, megmutatták az irányt a másik part felé, evezőt adtak gyakorlatlan kezembe, és magamra hagytak. Úgy eveztem a lapátokkal, ahogy csak tellett tőlem, sikerült is előrejutnom, de minél beljebb eveztem a folyó közepe felé, annál sebesebb lett az ár, amely elfelé sodort célomtól, és annál gyakrabban és gyakrabban találkoztam olyan csónakosokkal, akiket ugyanúgy, mint engem, elsodort az ár. Voltak magányos ladikosok, akik tovább eveztek, voltak olyan ladikosok, akik eldobták a lapátokat, voltak nagy csónakok, emberekkel teli óriási hajók, némelyik küszködött az árral, némelyik feladta a harcot. És minél tovább eveztem, a valamennyi evezőst lefelé sodró ár irányát nézve, annál jobban megfélemeztem a megszabott irányról. A folyó legközepe, a lefelé sodródó és összetorlódott hajók, csónakok közt pedig már teljesen eltévesztettem az irányt, és eldobtam az evezőt. Körülöttem mindenütt vidáman, sőt ujjongva siklottak lefelé az árral a csónakosok - ki vitorlával, ki evezővel -, és engem is, egymást is igyekeztek meggyőzni, hogy nem is lehet más irány. Én el is hittem nekik, és tovább haladtam velük. Messzire vitt az ár, olyan messzire, hogy már nem hallottam a zuhogók zúgását,

amelyeken elkerülhetetlenül szétzúródik a ladikom, és láttam is csónakokat, amelyek már szétzúródtak. Ekkor magamhoz tértem. Sokáig nem tudtam felfogni, mi történt. Csak a pusztulást láttam magam előtt, amely felé siklottam, és amelytől féltam, de sehol sem láttam menekvést, és nem tudtam, mit csináljak. Ám ahogy hátratekintettem, számtalan csónakot pillantottam meg, amelyek szüntelenül, szívósan igyekeztek átvergődni a folyó sodrán, eszembe jutott a part, a lapát meg az irány, és ár ellen vissza, a part felé kezdtem evezni.

A part - az Isten volt, az irány - a hagyomány, a lapát - az a szabadság, amelyet kaptam, hogy kievezhessenek a partra: egyesülhessek az Istennel. Így hát megújult bennem az életerő, és újra élni kezdtem.

13.

Megtagadtam a mi köreink életét, amikor rájöttem, hogy az nem élet, hanem csak látszata az életnek, hogy az a jómód, amelyben mi élünk, megfoszt bennünket az élet megértésének lehetőségétől, és ahhoz, hogy megértssem az életet, nem a kivételek életét, nem minket, az élet parazitáit, hanem az egyszerű, dolgozó nép életét kell megértenem, azét, amely az életet teremti, és azt az értelmet, amelyet a nép az életnek tulajdonít. Énkörülöttem az orosz nép volt az egyszerű dolgozó nép, így hát én hozzá fordultam, és ahhoz az értelemhez, amelyet ő ad az életnek. Ez az értelem, ha egyáltalán ki lehet fejezni, a következő volt: minden ember az Isten akaratából jön erre a világra. És az Isten olyannak teremtette az embert, hogy minden ember elveszítheti vagy megmentheti a lelkét. Az embernek az a feladata az életben, hogy megmentse a lelkét. Ahhoz, hogy megmentjük lelkünket, Istennek tetszően kell élnünk, ahhoz pedig, hogy istenesen éljünk, le kell mondanunk az élet minden öröméről, dolgoznunk kell, békével túrnunk mindent és irgalmasnak kell lennünk. A nép ezt az értelmet abból az egész hitből meríti, amelyet a papság és az a hagyomány örökített és örökít rá, amely a nép között él, és legendákban, közmondásokban, elbeszélésekben fejeződik ki. Az életnek ez az értelme világos volt előttem, és közel állt a szívemhez. De a nép hitének ezzel az értelmével, ami nem szakadár népünkénél - amelynek körében éltem - elválaszthatatlanul összekapcsolódik sok olyasmi, amit én ellenszenvesnek és megmagyarázhatatlannak tartottam: a szentségek, a misék, a böjtök, a térdre borulás az ereklyék meg az ikonok előtt. A nép nem tudja a kettőt elválasztani egymástól, nem tudtam én se. Akármilyen furcsa is volt nekem sok minden abból, ami a nép hitéhez hozzátartozott, elfogadtam mindent, eljártam misékre reggel, este letérdeltem imádkozni, böjtöltem, áldozásra készültem, és az értelmem az első időkben semmi ellen se tiltakozott. Az, ami azelőtt lehetetlennek látszott, most nem keltett bennem semmilyen ellenkezést.

A hithez való akkori és mostani viszonyom teljesen különbözik egymástól. Azelőtt úgy tűnt fel nekem, hogy maga az élet van tele értelemmel, a hit pedig csupán önkényes megállapítása bizonyos, számomra teljesen fölösleges, értelmetlen tételeknek, amelyeknek semmi közük sincs az élethez. Akkor azt kérdeztem magamtól, mi értelmük van ezeknek a tételeknek, és miután meggyőződtem arról, hogy nincs értelmük, elvettem őket. Most pedig, éppen ellenkezőleg: biztosan tudtam, hogy az én életemnek nincs és nem is lehet semmilyen értelme, a hittételeket viszont egyáltalán nem találtam fölöslegesnek, sőt, kétségbevonhatatlan tapasztalatok alapján arra a

meggyőződésre jutottam, hogy csakis ezek a hittételek adnak értelmet az életnek. Azelőtt teljesen szükségtelen abrakadbrának tekintettem, most pedig, ha nem is értettem őket, tudtam, hogy van értelmük, és azt mondtam magamnak, hogy meg kell tanulnom érteni a tételeket.

A következőképpen okoskodtam. Azt mondtam magamnak: a hitből fakadó tudás - csakúgy, mint az egész emberiség az értelmével együtt - titokzatos forrásból ered. Ez a forrás - az Isten -, az ember testének és értelmének egyaránt forrása. Ahogy a testem láncolatosan az Istentől jutott rám örökre, ugyanúgy örökre kaptam az értelmemet és életfelfogásomat is, éppen ezért ez életfelfogás különböző fejlődési fokai - nem lehetnek tévesek. Mindaz, amiben őszintén hisznek az emberek, szükségképpen igazság, ezt az igazságot különbözőképpen lehet megfogalmazni, de hazugság semmiképp se lehet, és ha énelőttem mégis hazugságnak tűnik fel, akkor ez csak azt jelenti, hogy nem értem. Ezen kívül azt mondtam magamnak: minden hit lényege abban áll, hogy olyan értelmet tulajdonít az életnek, amely nem semmisül meg a halállal. Ahhoz, hogy a hit felelni tudjon a fényűzés közepette haldokló cár, a robotban elcsigázott öreg rabszolga, az éretlen gyermek, a bölcs aggastyán, a féleszű vénasszony, a boldog menyecske, a szenvedélyek zaklatta ifjú, tehát a legkülönbözőbb körülmények között élő és a legkülönbözőbb műveltségű emberek kérdésére - természetesen akkor, ha csak egy felelet van, amely válaszol az élet egyetlen örök kérdésére: "Miért élek én, mi származik az én életemből?" -, ahhoz ennek a válasznak, bár lényegében egységes, megnyilvánulásaiban szükségképpen végtelenül sokfélének kell lennie. És minél egységesebb, minél őszintébb és mélyebb ez a válasz - az egyes emberek képzettsége és helyzete szerint - természetesen annál furcsábbban és torzabban kell jelentkeznie, amikor megfogalmazni próbálják. De az az okoskodás, amely igazolni próbálta előttem a hit szertartási oldalának furcsaságát, mégse volt elegendő ahhoz, hogy én az életnek ebben a számomra egyetlen fontos dolgában, a hitben, olyan cselekedeteket engedjek meg magamnak, amelyeknek helyességében kételkedhetnék. Minden lelki erőmmel igyekeztem, hogy képes legyek egybeoladni a néppel azáltal is, hogy teljesítem hitének szertartási részét is. De éreztem, hogy ha ezt tenném, hazudnék saját magamnak, és gúnyt űznék abból, ami szent előttem. Am ekkor segítségemre jöttek az új orosz teológiai művek.

Az új teológusok magyarázata szerint a legfőbb hittétel az egyház csalhatatlansága. E dogma elfogadásából szükségképpen következik, hogy igaz mindaz, amit az egyház hirdet. Az egyház, mint olyan hívők gyülekezete, akiket a szeretet egyesít, és akik éppen ezért birtokában vannak az igaz tudásnak - az egyház vált hitem alapjává. Azt mondtam magamnak, hogy az isteni igazság eleve nem hozzáférhető egy ember szármára, az csak olyan emberek, egész összessége előtt tárul fel, akiket a szeretet egyesít. Ahhoz hogy ezt az igazságot felfoghassuk, az szükséges, hogy ne oszoljunk meg, ahhoz pedig, hogy ne oszoljunk meg, az kell, hogy ki-ki szeresse azt is, békéljen meg azzal is, amivel nem ért egyet. Az igazság a szeretet előtt tárul fel, így hát, ha valaki nem rendeli alá magát az egyház szertartásainak, akkor vét a szeretet ellen, ha pedig vét a szeretet ellen, akkor megfosztja magát az igazság megismerésének lehetőségétől. Akkoriban nem vettem észre az okoskodásomban rejlő szofizmat. Akkor nem láttam, hogy a szeretetben való egyesülés eredményezheti ugyan akár a legnagyobb szeretetet is, de semmiképp se teheti kötelezővé az igazságnak egy

bizonyos megfogalmazását. Akkor nem láttam ennek az okoskodásnak a hibáit, és ennek folytán lehetővé vált számomra, hogy elfogadjam és teljesítem a pravoszláv egyház minden szertartását, noha jó részüket nem értettem. Akkor minden lelkierőmmel igyekeztem kerülni minden okoskodást és ellenvetést, és iparkodtam - amennyire lehet, értelmesen megmagyarázni azokat az egyházi tételeket, amelyekkel találkoztam.

Valahányszor az egyházi szertartásokat végeztem, igyekeztem csitítani az értelmemet, és alárendelni magamat annak a hagyománynak, amelynek az egész emberiség a birtokában volt. Egyesültem őseimmel, szeretteimmel - apámmal, anyámmal, nagyapáimmal, nagyanyáimmal. Ők - és a többi elődöm is mind hittek és éltek, és létrehoztak engem. Egyesültem mindazokkal a népből való milliókkal is, akiket tiszteltem. Ezen kívül pedig magukban ezekben a cselekedetekben nem volt semmi rossz (rossznak a testi vágyak kielégítését tartottam). Ha korán felkeltem, hogy misére menjek, tudtam, hogy jót cselekszem már csak azért is, mert az élet értelmének keresése nevében feláldozom a testi nyugalمامat, hogy letörjem eszem büszkeségét, közelebb kerüljek őseimhez és kortársaimhoz. Ugyanez történt, amikor áldozásra készültem, naponta többször is térdre borulva imádkoztam, amikor minden bűjtöt megtartottam. Bármilyen jelentéktelenek is voltak ezek az áldozatok, azért mégis a jó nevében hozott áldozatok voltak. Bűjtöltem, áldozásra készültem, elvégeztem az időre kiszabott imákat otthon és a templomban egyaránt. Ha misét hallgattam a templomban, feszülten figyeltem minden egyes szóra, és értelmet adtam nekik, amikor tudtam. A misén számomra ezek a szavak voltak a legfontosabbak: "Szeressük egymást, és éljünk egyetértésben . . ." A további szavakat: "Valljuk az Atyát, a Fiút és a Szentlelket" - eleresztettem a fülem mellett, mert nem tudtam felfogni őket.

14.

Nekem akkor annyira kellett hinnem ahhoz, hogy élhessek, hogy önkéntelenül is palástoltam magam előtt a hit ellentmondásait és homályos pontjait. De annak is volt határa, hogy ilyen módon értelmet adjak a szertartásoknak. A könyörgés lényegesebb szavai ugyan mind világosabbá és világosabbá váltak számomra, valahogy meg tudtam ugyan magyarázni ezt a szöveget: "A szeplőtlen, istenszülő szűz Máriáról és minden szentekről megemlékezvén, önmagunkat, egymást és egész életünket Krisztus istenünknek ajánljuk", a cárért és hozzátartozóiért mondott imák gyakori ismétlődését is meg tudtam ugyan magyarázni azzal, hogy ők nagyobb kísértésnek vannak kitéve, mint mások, ezért több imára van szükségük, de az ellenségeink és támadóink leigázásáért való könyörgést - ha azzal magyaráztam is, hogy az ellenség a gonosz -, meg a többi imát, mint például a kerubéneket és a felajánlásnak vagy a "Seregek Urának" egész misztériumát stb., a miséknek csaknem kétharmadát vagy egyáltalán nem tudtam megmagyarázni, vagy pedig éreztem, hogy ha magyarázatot húzok rájuk, akkor hazudok, és ezzel teljesen elrontom az Istenhez való viszonyomat, és végképp elvesztem a hit minden lehetőségét.

Ugyanezt tapasztaltam a fő ünnepek megülésekor. Az érthető lett volna számomra, ha megemlékezünk a szombatnapról, vagyis egy napot az Istennel való érintkezésnek szentelünk. De a legfőbb ünnep a feltámadás eseményéről való megemlékezés volt, a feltámadásról, amelynek valóságát én sohase tudtam elképzelni és megérteni. És éppen

a feltámadásról nevezték el ezt a hetenként megült ünnepnapot. És ezeken a napokon ment végbe az oltáriszentség misztériuma, amely számomra teljességgel érthetetlen volt. A többi tizenkét ünnep - a karácsony kivételével - mind csodákról való megemlékezés volt, vagyis olyasmiről, amire igyekeztem nem is gondolni, hogy ne kelljen tagadnom: mennybemenetel, a szentháromság ünnepe, vízkereszt, Mária oltalma stb.. Ezeknek az ünnepeknek a megülésekor - mivel éreztem, hogy éppen annak tulajdonítják a legnagyobb fontosságot, ami számomra a legkevésbé fontos - vagy megnyugtató magyarázatot igyekeztem kitalálni magamnak, vagy behunytam a szememet, hogy ne lássam azt, ami már-már vakbuzgóságba sodor.

Ez akkor jelentkezett a legerősebben, ha a legáltalánosabb, éppen ezért a legfontosabbnak tartott szentségekben: a keresztségben és a szentáldozásban vettem részt. Olyankor nem érthetetlen, hanem éppenséggel nagyon is érthető cselekedetekkel kerültem ellentétbe, ezeket a cselekedeteket annyira bigottnak találtam, hogy válaszütem elé kerültem: vagy hazudok, vagy elvetem őket.

Sohase felejttem azt a kínzó érzést, amelyet azon a napon tapasztaltam, amikor sok-sok év után először áldoztam. A mise, a gyónás, az előírások - mindez érthető volt számomra, és azt a boldog tudatot keltette bennem, hogy feltáru előttem az élet értelme. Magát az áldozást olyan cselekedetként értelmeztem, amelyet Krisztus emlékére végzünk, és amely a bűntől való megtisztulást és Krisztus tanításának teljes elfogadását jelképezi. Ez a magyarázat ugyan mesterkélt volt, de én nem vettem észre mesterkéltységét. Olyan öröm volt nekem, hogy a lelkész, egy egyszerű, félénk pap előtt megalázkodva, megjuhászodva kiönthetem lelkem minden mocskát, olyan öröm volt - bűneimet megbánva - gondolatban egybeolvadni azoknak az atyáknak a törekvéseivel, akik az előírt imákat szerezték, olyan öröm volt egyesülni mindenkivel, aki hitt és hisz, hogy nem is éreztem magyarázatom mesterkélttségét. De amikor odamentem a "királyi ajtóhoz", és a pap elisméltette velem: hiszem, hogy az, amit most le fogok nyelni, valóságos test és vér, mintha szíven döftek volna, ez nemcsak hamis hang volt, hanem kegyetlen követelése olyan valakinek, aki nyilvánvalóan soha nem is tudta, mi a hit.

Most meg merem mondani, hogy ez kegyetlen követelés volt, de akkor még nem is gondoltam ezt, csak kimondhatatlanul fájt. Már nem voltam olyan helyzetben, mint fiatalkoromban, amikor úgy vélekedtem, hogy az életben minden világos, hiszen éppen azért jutottam el a hithez, mert a hiten kívül semmit, a szó szoros értelmében semmit se találtam, csak pusztulást, ezért nem dobhattam el ezt a hitet, így hát megadtam magam. És találtam a lelkemben egy olyan érzést, amely segített ezt elviselnem. Ez az önmegalázás és a béketűrés volt. Türtöztettem hát magam, és minden szentségtörő érzés nélkül lenyeltem azt a testet és vért, mert hinni akartam, de az ütést már rám mérték. És mivel előre tudtam, mi vár rám, másodszor már nem tudtam elmenni.

Továbbra is pontosan ugyanúgy elvégeztem az egyházi szertartásokat, és mindig hittem, hogy abban a vallásban, amelyet követek, van igazság, és az történt velem, ami most világos előttem, de akkor furcsának tűnt fel.

Egyszer hallottam, amit egy írástudatlan paraszt zarándok az istenről, a hitről, az életről, a megváltásról mond, és feltáru előttem a hitből fakadó tudás. Erre közeledni kezdtem a néphez, hogy hallgassam, miként vélekedik az életről, a hitről, és mind jobban és jobban megértettem az igazságot. Ugyanez történt velem a Szentek Élete és az Épületes Történetek olvasásakor is, ezek lettek a legkedvesebb olvasmányaim. Ha

mellőzöm a csodákat, és ha csak egy-egy gondolatot kifejező meséknek tekintem őket, ezek az olvasmányok feltárták előttem az élet értelmét. Ott volt köztük Nagy Makarij élettörténete meg a Joaszaf királyfié (Buddha históriája), ott voltak Aranyszájú Szent János szavai, a kútba menekülő vándorról, az aranyat találó szerzetesről, Péter vámosról szóló legenda. Ott volt a vértanúk története, akik mind azt hangoztatták, hogy a halál nem zárja ki az életet, ott volt ama tanulatlan, buta remeték megmenekülésének története, akik semmit se tudtak az egyház tanításairól.

De mihelyt tudós hívőkkel kerültem össze, vagy kezembe vettem a könyveiket, rögtön kételkedni kezdtem önmagamban, valami felháborodás és vitadüh támadt bennem, és éreztem, hogy minél behatóbban tanulmányozom, amit mondanak, annál jobban eltávolodok az igazságtól, és annál jobban közeledek a pusztulás felé.

15.

Hányszor irigyeltem a parasztokat írástudatlanságukért és műveletlenségükért! Azokból a hittételekből, amelyekből az én szememben nyilvánvaló ostobaságok sülték ki, az ő szemükben nem származott semmi hazugság; ők el tudták fogadni azokat, és tudtak hinni az igazságban, abban az igazságban, amelyben én is hittem. Csakhogy énelőttem, szerencsétlen előtt, világos volt, hogy az igazságot át- meg átszövik a hazugság rendkívül finom szálai

Így hát ilyen formában nem tudom elfogadni.

Így éltem három évig, és eleinte, amikor még, mint a kába, csak apránként csatlakoztam az igazsághoz, amikor csak az ösztönökre hallgatva mentem arrafelé, ahol világosabbat sejtettem, ezek az összeütközések kevésbé döbbsentettek meg. Ha nem értettem valamit, azt mondtam magamban: "Én vagyok a hibás, én vagyok az ostoba". De minél jobban áthatottak azok az igazságok, amelyeket tanultam, és minél inkább az élet alapjává váltak, annál súlyosabbak, szembetűnőbbek lettek ezek az összeütközések, és annál élesebbé vált az a vonal, amely aközött húzódik, amit nem értek - mert képtelen vagyok megérteni -, és aközött, amit nem lehet megérteni másképp, csak hogyha hazudok önmagamnak.

E kétségek és szenvedések ellenére még mindig tartottam a pravoszláv vallást. De felvetődtek az életnek olyan kérdései, amelyeket meg kellett oldani, és ekkor az a mód, ahogyan az egyház ezeket a kérdéseket megoldotta - teljesen ellentétes volt annak a hitnek az alapjaival, amely engem éltetett - végképp arra készítetett, hogy lemondjak a pravoszláviával való kapcsolat lehetőségéről.

E kérdések közt a pravoszláv egyháznak más egyházakhoz, a katolikusokhoz és az úgynevezett szakadárokhöz való viszonya volt az első. Akkoriban a hit iránt való érdeklődésem folytán kapcsolatba kerültem különböző felekezetű hívőkkel ~ katolikusokkal, protestánsokkal, óhitűekkel, molokánokkal stb. És sok igazán hívő, fennkölt erkölcsű embert találtam köztük. Szívesen lettem volna testvérük ezeknek az embereknek. És mit tapasztaltam? Az a tan, amely azzal kecsegtetett engem, hogy mindenkit egy hitben és szeretetben egyesít, ez a tan a legjobb képviselőinek személyében azt mondta nekem, hogy ezek az emberek mind hazugságban élnek, hogy az, ami életerőt ad nekik, az ördög incselkedése, és hogy csakis mi vagyunk birtokában az egyetlen lehetséges igazságnak. Azt tapasztaltam, hogy a pravoszlávok eretneknek tartanak mindenkit, aki nem azonos hitet vall velünk, pontosan ugyanúgy, ahogy a

katolikusok és a többiek eretnekségnek tartják a pravoszláviát. Azt tapasztaltam, hogy a pravoszlávia - bár ezt titkolni igyekeznek - ellenségesen viseltetik mindazokkal szemben, akik nem ugyanolyan külső szimbólumokkal és szavakkal gyakorolják a vallásukat, mint a pravoszlávok, és ennek így is kell lennie, először is azért, mert az az állítás, hogy te hazugságban élsz, én meg igazságban élek, a legkegyetlenebb szó, amit egyik ember mondhat a másiknak, másodszer pedig azért, mert az ember, aki szereti gyermekeit és testvéreit, szükségképpen ellenségesen viseltetik az olyanokkal szemben, akik hamis hitre akarják téríteni gyermekeit és testvéreit. És ez a gyűlölet a vallás ismeretének arányában egyre fokozódik. És nekem, aki a szeretet egyesülésében véltem az igazságot, akaratlanul is az tűnt a szemembe, hogy maga a vallás rombolja szét azt, amit éppen neki kellene megvalósítania.

Ez a vakbuzgóság annyira nyilvánvaló, kivált nekünk, művelt embereknek, akik jártunk külföldön, ahol különböző vallásfelekezetek vannak, és akik láttuk azt a megingathatatlanul magabiztos, lenéző tagadást, amellyel a katolikus a pravoszlávval és protestánsnal szemben, a pravoszláv a katolikussal és protestánsnal szemben s a protestáns a másik kettővel szemben viseltetik - és az óhitűek, a paskovisták, a shakerek és minden felekezet ugyanilyen viselkedését -, hogy az első időben már a vakbuzgóságnak ez a nyilvánvalósága megdöbbeníti az embert. Azt mondom magadban: lehetetlen, hogy ez ilyen egyszerű legyen, és az emberek nem látnák, hogy ha két állítás egymást tagadja, akkor egyikben sem lehet meg az egységes igazság, amilyennek, a hitnek kellene lennie. Itt okvetlenül van valami. Van valamiféle magyarázat - és én hittem is hogy van, és kerestem is azt a magyarázatot, és elolvastam erről a témáról mindent, amit tudtam, és tanácskoztam mindenkivel, akivel csak tudtam. És nem kaptam semmiféle magyarázatot azon kívül, amely szerint a szumi huszárok azt tartják, hogy a világ legkülönb ezrede a szumi huszárezred, a sárga ulánusok pedig azt tartják, hogy a világ legkülönb ezrede - a sárga ulánusok. A különféle felekezetek egyházi személyei - azoknak a legjobb képviselői - sem mondtak nekem semmit, csupán azt, hogy csak ők hisznek, ők élnek igazságban, amazok meg tévedésben élnek, és hogy a legfőbb, amit tehetnek az, hogy imádkoznak értük. Én felkerestem archimandritákat, érsekeket, szent életű szerzeteseket, remetéket, és faggattam őket, de senki még csak meg se próbálta megmagyarázni nekem ezt a vakbuzgóságot. Közülük csupán egy magyarázott meg mindent, de úgy magyarázta, hogy többet aztán nem is kérdeztem senkitől semmit.

Én arról beszéltem, hogy minden hitetlen ember számára, aki visszatér a hithez (márpedig ilyen megtérés várható az egész mai fiatal nemzedéktől), ez a kérdés jelentkezik elsőnek: miért nem a lutheránus vagy a katolikus vallásban, hanem csakis a pravoszláviában van az igazság? Ez a nemzedék gimnáziumot végez, így hát lehetetlen nem tudnia - ahogy például a paraszt nem tudja -, hogy a protestáns vagy a katolikus pontosan ugyanúgy azt állítja: csakis az ő hitvallása az igaz. A történelmi bizonyítékok, amelyeket mindegyik felekezet a maga javára magyaráz, nem elegendőek. Nem lehetne-e - mondtam - magasabbra emelni a tant, úgyhogy a tanítás magaslatáról nézve eltűnnének a különbségek, mint ahogyan el is tűnnek az igazán hívő számára. Nem lehetne-e továbbmenni azon az úton, amelyen az óhitűekkel haladunk? Ők azt állították, hogy nálunk másmilyen a kereszt, az alleluja, és a pap másképp kerül meg az oltárt. Erre mi azt mondtuk: ti valljátok a niceai hiszekegyet, a hét szentséget, mi is

valljuk. Hát ehhez tartjuk magunkat mi is, ti is, egyebekben pedig csináljatok, amit akartok, hisz egyesültünk velük azért, hogy azt, ami a hitben lényeges, a lényegtelen fölé emeltük. Hát nem lehetne most a katolikusoknak is azt mondani: ti is hisztek ebben és ebben, a legfontosabbakban, a filioque-t és a pápát illetően meg csináljatok, amit akartok. Nem lehetne-e ugyanezt mondani a protestánsoknak is, ha egyszer a legfontosabbakban úgyis megegyezünk? Beszélgetőtársam egyetértett gondolatommal, de azt mondta, hogy az ilyen engedmények miatt azzal vádolnák az egyházi hatóságokat, hogy elrugaszkodnak őseink hitétől, és akkor szakadás következik be, márpedig az egyházi hatalomnak az a hivatása, hogy teljes tisztaságában megőrizze a görög-orosz pravoszláv hitet, amely őseinktől szállt ránk örökül.

Ekkor mindent megértettem. Én a hitet, az életet keresem, ők pedig a legjobb eszközt keresik ahhoz, hogy bizonyos emberi kötelezettségeket teljesítsenek az emberek előtt. És amikor ezeket az emberi dolgokat végzik, gyarló emberi módon végzik őket. Bármennyit beszélnek is arról, hogy sajnálják eltévelyedett felebarátaikat, és imádkoznak értük az egek urához - emberi dolgok végzéséhez erőszak kell, és azt mindig is alkalmazták, alkalmazzák és fogják alkalmazni. Ha két felekezet azt hiszi magáról, hogy ő él igazságban, a másik meg hazugságban, akkor mindegyik a maga tanítását fogja hirdetni, hogy az igaz hitre térítse a felebarátokat. Ha pedig e hamis tanokat az igazságban élő egyház tapasztalatlan fiait előtt hirdetik, akkor az az egyház szükségképpen eltávolítja a fiait csábító embert, és elégeti könyveit. Mert hát mit tegyen a pravoszlávia azzal a véleménye szerint hamis hit tüzeiben égő szektással, aki az élet legfontosabb dolgában, a hitben, megkísérti az egyház fiait? Mi más tehet vele, mint azt, hogy levágja a fejét, vagy börtönbe veti? Alekszej Mihajlovics idejében máglyán égették el az eretnekeket, vagyis az akkori legsúlyosabb büntetést alkalmazták. A mi korunkban szintén a legsúlyosabb büntetést alkalmazzák: magánzárkába csukják a szektást. Jobban szemügyre vettem, mit művelnek a vallás nevében, és elborzadtam, és immár csaknem teljesen megtagadtam a pravoszláviát. Az egyháznak az élet kérdéseire való másika viszonya a háborúhoz és a kivégzésekhez való viszony volt.

Akkor háború tört ki Oroszországban, s az oroszok a keresztényi szeretet nevében gyilkolni kezdték felebarátaikat. Lehetetlen volt erre nem gondolni. Lehetetlen volt nem látni, hogy az öldöklés rossz, és ellentétben áll minden vallás legfőbb hitelveivel. Ám ugyanakkor fegyvereink győzelméért imádkoztak a templomokban, és a hit tanítói a hitből következő dolognak minősítették ezt a mérsárlást. És láttam az egyháznak olyan tagjait, tanítóit, szerzeteseket, szent életű barátokat, akik nemcsak a háborúban való öldöklést helyeselték, hanem a háborút követő zűrzavaros időkben megtévelyedett, tehetetlen ifjak legyilkolását is. És még jobban megvizsgáltam mindazt, amit a keresztény hitet hirdető emberek cselekszenek, és elborzadtam.

16.

És megszűntek a kétségeim, mert teljesen meggyőződtem arról, hogy abban a hitből eredő tudásban, amelynek híve lettem, nem minden igaz. Régebben azt mondtam volna, hogy az egész vallás hamis, de most már nem mondhattam ezt. Az egész nép birtokában volt az igazság ismeretének - ez kétségtelen: különben nem élt volna.

Azonkívül az igazságnak ez az ismerete immár számomra is hozzáférhető volt, már engem is az éltetett, és éreztem minden igazságát, de ugyanebben az ismeretben hazugság is volt. És ebben nem kételkedhettem. És most elevenen előttem állt mindaz, ami azelőtt taszítólag hatott rám. Noha láttam, hogy a nép egészében kevesebb volt a rám taszítólag ható hazugságnak az a bizonyos salakja, mint az egyház képviselőiben - mégiscsak láttam, hogy a nép vallásában is keveredik hazugság az igazsághoz.

De honnan ered a hazugság, és honnan ered az igazság? A hazugságot is, az igazságot is az örökítette át ránk, amit egyháznak neveznek. A hazugság is, az igazság is benne foglaltatik a hagyományban, az úgynevezett szent hagyományban és szentírásban.

És akarva-akaratlanul eljutottam e szentírás és szent hagyomány tanulmányozásához, amitől mindaddig úgy féltem.

És visszatértem annak a teológiának a tanulmányozásához, amelyet valamikor olyan nagy lenézéssel elvettem, mint fölöslegest. Annak idején a haszontalan zagyvaságok közé soroltam a teológiát, mert akkoriban az életnek olyan jelenségei vettek körül minden felől, amelyeket világosnak és értelemmel teljesnek véltem. Most is szívesen elvettem volna én mindent, ami nem fér bele a józanul gondolkozó koponyába, de hát nem volt mit tenni mást. Erre a vallásra épül fel, vagy legalábbis ezzel kapcsolódik elválaszthatatlanul össze az élet értelmének az az egyedüli ismerete, amely feltárult előttem. Bármilyen furcsának találta is ezt az én megkérgesedett öreg agyam - ez volt a menekvés egyetlen reménysugara.

Óvatosan, figyelmesen tanulmányozni kell, hogy megértssem, sőt nem is arról van szó, hogy megértssem, mint ahogy a tudományos tételeket megértem. Erre nem törekszem, nem is törekedhetek, mivel ismerem a hitből eredő tudás sajátosságát. Nem fogok mindenre magyarázatot keresni. Tudom, hogy mindennek a magyarázata, csakúgy, mint mindennek a kezdete, szükségképpen a végtelenségben rejtőzik. Hanem úgy akarom megérteni, hogy eljussak a szükségképpen megmagyarázhatatlanhoz, azt akarom, hogy mindaz, ami megmagyarázhatatlan, ne azért legyen az, mert az én logikai követelményeim helytelenek (azok helyesek, és azok mellőzése esetén semmit se tudok megérteni), hanem azért, mert látom értelmem határait. Úgy akarom megérteni, hogy minden megmagyarázhatatlan tétel éppenséggel, mint logikai szükségesség jelentkezzék, nem pedig mint köteletség, hogy elhiggyem.

Az, hogy a tanításban van igazság, kétségtelen számomra, de az is kétségtelen, hogy van benne hazugság is, és nekem meg kell találnom az igazságot is, a hazugságot is, és el kell különítenem őket egymástól.

És íme, hozzá is kezdtem.

Mi hamisat, mi igazat találtam ebben a tanításban, és milyen következtetésekre jutottam - ezt taglalják az alább következő részei művemnek, amely, ha érdemes rá, ha kell valakinek, akkor valamikor és valahol bizonyára megjelenik nyomtatásban.

*****

Ezt három évvel ezelőtt írtam.

Miután átnéztem ezt a nyomdába szánt részt, és felidéztem azt a gondolatmenetet és azokat az érzéseket, amelyek bennem voltak, amikor az ebben foglaltakat átéltem, a minap egy álmot láttam. Ez az álom tömör formában kifejezte mindazt, amit átéltem és

leírtam, ezért úgy gondolom, hogy ennek az álomnak a leírása azok számára is, akik megértették, felfrissíti, világosabbá teszi és összefoglalja mindazt, amit e lapokon olyan hosszasan mondtam el. Íme az álom: azt látom, hogy egy ágyon fekszem. Nem érzem magam se jól, se rosszul, csak fekszem hanyatt. De elkezdek gondolkozni azon, hogy jó-e nekem így feküdni. Ekkor úgy rémlik, valahogy kényelmetlen a lábamnak: rövid-e az ágy, vagy egyenetlen - valahogy mindenesetre kényelmetlen. Megmozdítom a lábamat, és ezzel egyidejűleg azon kezdek töprengeni, hogyan és min fekszem, ami addig sohase jutott eszembe. Ahogy szemügyre veszem az ágyamat, azt látom, hogy zsinagból font hevedereken fekszem, amelyek az ágy két oldalához vannak erősítve. A lábam feje egy ilyen hevederen nyugodott, a szára a másikon - ezért volt kényelmetlen a fekvés. Valahonnan tudom, hogy ezeket a hevedereket ide-oda lehet tolni. Egy mozdulattal ellököm a lábam feje alól a legszélső hevedert. Úgy érzem, mintha kényelmesebb lenne. De túl messzire löktem, el akarom hát kapni a lábammal, de erre a mozdulatra a lábam szára alól is kicsúszik a másik heveder, úgyhogy lelóg a lábam. Most egész testemmel teszek egy mozdulatot, hogy helyrebillenjek, és szentül hiszem is, hogy sikerül jobban elhelyezkednem, ám erre a mozdulatra újabb hevederek mozdulnak el és csúsznak ki alólam. Látom, hogy nagy baj van: az egész altestem lecsüng, és a levegőben lóg, úgyhogy a lábam nem éri a földet. Már csak a hátam felső részével tartom magamat, és most már nemcsak kényelmetlenséget érzek, hanem meg is borzadok. Csak ekkor kérdezem magamtól azt, ami azelőtt eszembe se jutott. Azt kérdelem magamtól: hol vagyok, és min fekszem én?! És kezdek szétnézni, mindeneke előtt letekintek, oda, ahová lecsüng a testem, és ahová, úgy érzem, mindjárt le kell zuhannom. Lenézek hát, és nem akarok hinni a szememnek. Nemhogy olyan magasan vagyok, mint a legmagasabb torony vagy hegy, hanem olyan magasan vagyok, amilyen magasságot soha el se tudtam képzelni.

Még azt se tudom megállapítani, hogy látok-e valamit odalenn, abban a feneketlen mélységben, amely föllött lebegek, és amelybe lefelé húz valami. Rémület száll meg, elszorul a szívem. Borzalmas oda lenézni. Érzem, hogy ha tovább a mélységbe nézek, mindjárt lecsúszok az utolsó hevederekről is, és elpusztulok. Nem is nézek már lefelé, de le nem nézni még rosszabb, mert az jár az eszemben, hogy mi lesz velem, ha most mindjárt leesem az utolsó hevederekről is. És máris érzem, hogy rémületemben elvesztem az utolsó támasztékomat is, és a hátamon lassan mind lejjebb csúszom. Még egy pillanat, és lezuhanok. Ám ekkor eszembe ötlik: ez nem lehet igaz. Ez csak álom. Ébredj fel. Meg is próbálnék felébredni, de nem tudok. Mit tegyek hát, mit tegyek?! - kérdezem magamtól, és felfelé tekintek. Odafenn is - végtelen űr. Nézek-nézek az ég végtelenjébe, és igyekszem elfelejteni a feneketlen mélységet és valóban sikerül is elfelejtenem. A lenti végtelenség taszítóan hat rám, és rémülettel tölt el, a fenti végtelenség vonz, és lelket önt belém. Ugyanúgy lebegek a szakadék fölött az utolsó hevedereken, amelyek még nem csúsztak ki alólam, tudom, hogy lebegek, de csak felfelé nézek, és elmúlik a félelmem. Ahogy álmunkban történni szokott, egy hang így szól: "Ez az! Ezt ne feledd el!" - és én mind tovább és tovább nézek a fenti végtelenbe, és érzem, hogy lassanként megnyugszom, eszembe jut minden, ami volt, felidézem, hogyan is történt ez az egész: hogyan mozdítottam meg a lábamat, hogyan maradtam lebegve, hogyan rémültem meg, és hogyan szabadultam meg a félelemtől azáltal, hogy felfelé kezdtem nézni. És azt kérdelem magamtól: nos, hát még most is ugyanúgy

lebegek? És nem annyira látom, mint inkább egész testemmel érzem azt a támpontot, amelyen tartom magamat. És látom, hogy most már nem lebegek, hanem szilárdan tudom tartani magam. Azt kérdezem, hogyan tudom tartani magamat, körültagozatok, körülnézek, és azt látom, hogy alattam, a testem közepe alatt egy heveder van, és hogyha felfelé nézek, akkor a legszilárdabb egyensúlyban fekszem rajta, és hogy eddig is ez az egy heveder tartott. És ekkor - ahogy álomban történni szokott - az a szerkezet, amelynek segítségével tartani tudom magamat, nagyon egyszerűnek, érthetőnek és kétségbevonhatatlannak tetszik, noha a valóságban egy ilyen szerkezetnek semmi értelme se volna.

Álmomban még csodálkozom is, hogy ezt idáig nem értettem. Kiderül, hogy fejtől egy oszlop áll, és ennek az oszlopnak a szilárdságához a legcsekélyebb kétség se férhet, jóllehet ennek a vékony oszlopnak nincs is min állnia. Azután ettől az oszloptól - valahogy nagyon fortélyosan és mégis egyszerűen - egy hurok húzódik felém, és ha testem közepével ezen a hurkon fekszem és felfelé mézek, akkor szó se lehet arról, hogy leessem. Mindez világos volt előttem, és örültem és nyugodt voltam. És mintha így szólt volna hozzám valaki: aztán vigyázz, ezt el ne feledd! És felébredtem.

{**Forrás: Lev Tolsztoj: Gyónás**}

Lev Tolsztoj (1828-1910)

infó VIII. évfolyam, karácsonyi kiadvány.

No. 96.

*Lezárva: 2006. december 7-én, Debrecen.
"Segítőkéz" Lelkiségegy Telefonszolgálat
e-mail: debrecen27@sos505.hu*

Rénes László @